

Методологія як сфера миследіяльності

Анатолій В. ФУРМАН

МЕТОДОЛОГІЧНА ОПТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ МИСЛЕВЧИНЕННЯ

Anatoliy V. FURMAN

METHODOLOGICAL OPTICS AS A THOUGHT-DEED TOOL

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>

УДК: 159.966:167/168

«... на доповнення існуючій самотутній *методологічній оптиці* вдалося розробити та освоїти такий надскладний механізм рефлексивного мислевчинення, як *метаметодологічна оптика*. Якщо суть першої складає системний набір методологічних засобів утвердження постнекласичної раціональності у чотирьох сегментах інтелектуального практикування (пізнавального засобу, факту-свічення особливої спрямованості свідомості дослідника, інструменту методологування і ресурсу саморефлексії здійснюваної діяльності), то сутність другої (як мінімум, подвоєної) оптики становить *інтегрований механізм підбору та укомплектування лінз-модулів* взаємозалежних мислення, розуміння, діяльності, рефлексії, що спричинено логікою постійно повторюваного рефлексування, труднощами метаметодологічної роботи в оперуванні множинними знаннями, високою проблемністю ситуації методологічної діяльності та неможливістю досягти скільки-небудь сталої циклічно-вчинкової організації саморефлексії через відкритість і невизначеність актуально виконуваної миследіяльності...»
(Автор [13, с. 82])

ВСТУП

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному глобалізованому і швидкоплинному світі, де кожна особа зіштовхується із хвилею безупинних життєвих задач і проблем, на передній план виходить *надзавдання вижити*, вистояти, перебороти щоденні труднощі і, якщо дозволить ситуація чи/ї доля, то ще й самореалізуватися – розумово, соціально та духовно зміцнювати себе, будь-що виконувати свою життєву програму, здійснювати достойні вчинки і просто бути у різних вимірах власної вчинкової присутності у світі культури й у просторі конкретного соціуму. Для мислителя, науковця, самоідентифікованого дослідника це щонайперше означає вийти за горизонти буденного, одномиттєвого мину-

щого й піднятися до безмежних обріїв незвіданого, непізнаного, вічного, спираючись на ресурси і можливості постнекласичного ідеалу/типу сумлінно відрефлексованої *наукової раціональності*.

У постнекласичному стилі чи навіть способі інтелектуального життя, як відомо, особливої вагомості набувають такі високотенденційні фактори: а) змішані дослідницькі стратегії конструювання, пізнання і діяльного перетворення усталеної соціальної дійсності; б) еkleктично унааявлені канони і засоби імпровізованих витлумачення та інтерпретації новопосталої вітакультурної реальності людського існування; в) усеможливі методологеми комбінування, інтегрування та конструювання різних пошукових ситуацій і подій розвиткового функціонування як соціо-

культурних систем, так і їх окремих компонентів; г) саморефлексивні методи і техніки реального оцінювання ефективності дослідницького та проектувального процесу і його результативності. При цьому підкреслимо, що еклектично змішані методи і методології становлять окремий випадок *поліпарадигмальності*, котра сьогодні буйно процвітає передусім у соціогуманітарних науках як один із засадничих принципів постнекласичного світогляду.

Однак вказаний світогляд сьогодні у своєму особистісному масиві дослідників перебуває на узбіччі філософсько-наукового дискурсу, де, як не парадоксально, владарюють *класичний* і, в кращому випадку, *некласичний* спосіб світорозуміння. Перший, утілюючись в еталонах, взірцях і нормах відсторонено монооб'єктивної культури мислення, вірить у та обстоє «єдино правильний» метод пізнання, працює тільки з ізольованими та ідеалізованими об'єктами, що до того ж розглядаються як прості, здебільшого редуковані й примітивізовані, системи, другий, хоча й оперує складними об'єктами як саморегульованими системами, враховує історичний характер людського розуму та діяльнісну природу пізнання, все ж обмежений рамками і нормативами відкритого чи прихованого позитивізму, безупинним примноженням ідеальних моделей об'єктивної реальності, що знаходять оприявлення у численних предметних онтологіях і мовах описання цього класу об'єктів вивчення; тому часто відносність отриманого наукового знання обертається на його неточність, а то й помилковість. Звідси для нас очевидною є невідкладна *гносеологічна проблема*: з одного боку, всіляко проголошуються і декларуються ідеали, норми і цінності постнекласичної науки, а з іншого – вони не реалізуються у професійній дослідницькій діяльності науковців, тому що відсутнє їх як задовільне філософське обґрунтування, так і методологічне забезпечення.

Пропоноване дослідження й покликане, бодай поки що теоретично, зліквідувати виявлену суперечність – запропонувати науковому співтовариству *складний інструментальний комплекс мислевчинення*, тобто сконструювати універсальний багатомодульний інструмент розуміння, мислення, діяльності, рефлексії у її канонічній наступності як компонентів повноцінного вчинку професійного методологування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на численні побіжні апеляції науковців різних парадигмальних таборів до таких метафоричних конструктів, як «оптика» та «антропологічна оптика» упродовж останньої чверті століття, вперше системну koncepcію методологічної оптики запропонувала М.С. Гусельцева в лоні теоретичного висвітлення еволюції наукового (передусім психологічного) знання, починаючи з другої половини XVII століття й до наших днів [3]. Зокрема, вона побудувала *схеми* трьох базових методологічних оптик – *класичного*, *некласичного* і *постнекласичного* і *деалі* в раціональності, що закономірно переважають на окремих етапах культурно-історичного постання європейської науки (див. *дали*). У її витлумаченні вказана оптика – це новітній (постнекласичний!) інструмент пізнання, що дає змогу дослідницькій свідомості вченого особливим чином налаштуватися на власну *саморефлексію* й у такий спосіб сконструювати індивідуальний дизайн пошукування і здійснити вибіркове нюансування локальної пізнавальної ситуації, зважаючи на мету і завдання, об'єкт і предмет та задіяні інтелектуальні й соціальні ресурси дослідження.

Нещодавно методологічна оптика стала предметом здійсненого нами рефлексивного методологування, у результаті якого, спираючись на принципи, закономірності і нормативи авторського циклічно-вчинкового підходу, охарактеризовані сутнісні змістовлення цього метафоричного поняття, головні спричинення названої оптики як свідомісної подієвості та чотири іпостасі чи модуси її епістемно-інструментальної організованості, а також уперше обґрунтована методологічна оптика циклічно-вчинкової побудови *теорії* як системи раціонального знання у згармонізованій єдності ситуаційного, мотиваційного, діяльного і післядіяльного вимірів її канонічної визначеності [17].

Саме вказані методологічні напрацювання лягли у підґрунтя цього дослідження і, головню як знанневий матеріал, піддані скрупкульозній надрефлексивній миследіяльності.

Мета дослідження: *створення складного комплексу багатомодульної методологічної оптики мультидисциплінарного дослідження постнекласичного стилю, способу чи рівня миследіяльнісного здійснення, що надрефлексивно і метасистемно взаємодоповнює:*

а) відповідні багатопараметричні оптики класичного, некласичного і постнекласичного

т и п і в наукової раціональності за логікою їх категорійного, критеріального, атрибутивного та мислевчинкового ускладнення;

б) п'ятирівневу структурно-функціональну організацію, здійснену за філософськими категоріями «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне», *методологічних модулів* як збірних інструментів методологування відповідно у рамках системомислительської, вітакультурної, класичної і неklasичної та соціогуманітарної м е т о д о л о г і й, а також сфери професійного методологування;

в) ідеали, принципи, стратегії та норми щойно зародженої *постнекласичної методології*, яка обстоює новий тип зв'язку природничих, технічних, соціальних і гуманітарних наук, налагоджує діалог культур, інтегрує єдність істини та етичної поведінки, легалізує змішані методи, парадигми, методологеми;

г) засновки-постулати, категорії, канони та епістемологічні організованості *метаметодологічної оптики*, що нині постає як новітній постнекласичний п р о е к т взаємопрониклих траєкторій розвитку філософії, науки, методології, що фундується на її розумінні як інтегрального механізму чи комплексу засобів підбору та укомплектування лінз-модулів взаємозалежних розуміння, мислення, діяльності, рефлексії у канонічному форматі в ч и н к у метаметодологування, предметом якого є дослідження наявних методологічних теорій і систем.

Мета конкретизується у таких **завданнях дослідження:**

1) подати понятійні визначення і головні спричинення методологічної оптики у широкому значеннево-смысловому діапазоні – від метафоричного конструкту до категорійного поняття;

2) сповнити доказовими підставами критеріальне розрізнення типів наукової раціональності та вдіяти їх сутнісний змістовий аналіз;

3) висвітлити особливості історичної, раціональної і методологічної реконструкції еволюційного шляху вдосконалення наукового знання у рефлексивному об'єктиві метаметодологічної оптики;

4) аргументувати переваги методологічної оптики постнекласичного ідеалу раціональності й упрозорити передумови виникнення постнекласичної епістемології;

5) здійснити порівняльне параметричне обґрунтування типів наукової раціональності

за віхами еволюційного ускладнення раціонального знання;

б) окреслити методологічну оптику мультидисциплінарного дослідження модульно-розвивальної взаємодії.

Об'єктом рефлексивного вивчення є і д е а л и й узасаднені на їх логіко-змістовому осередді т и п и наукової раціональності як історично змінні епохи у розвитку науки від другої половини XVII і до початку XXI століття, а саме класична, неklasична і постнекласична віхи становлення людської розсудливості у їх циклічно-вчинковому критеріальному та багатопараметричному обґрунтуванні.

Предмет даного дослідження становить *методологічна оптика* як:

а) метафоричний конструкт і категорійне поняття філософської та наукової методології;

б) особливе налаштування дослідницької свідомості у її сутнісному осередді – інтенційності методологічного мислення – на власну саморефлексію;

в) самотутнє розмірковувальне знаряддя та ефективний інструмент мислевчинення і професійного методологування;

г) інноваційний модульний комплекс само-рефлексивних лінз (головно методів, засобів, механізмів та інструментів) конструювання, пізнання і перетворення об'єктивної реальності та суб'єктивної дійсності, що використовується за конкретних умов, завдань, ресурсів, спроможностей.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Понятійні визначення і головні спричинення методологічної оптики: від метафоричного конструкту до категорійного поняття

Відомо, що оптика (грецьк. *ὀπτική* – наука про зорове сприйняття) – розділ фізики, що вивчає явища і властивості світла та його взаємодію з матерією. Отож первинно цей термін є фізичним, технічним. Сьогодні в найбільш широкому вжитку він використовується тоді, коли мовиться про прилади, інструменти (оптична піч, оптичні системи, телескоп, мікроскоп, фотоапарат та ін.), виготовлені з урахуванням законів відображення і заломлення світла.

В інтелектуальному – філософському і науковому – дискурсі останніх десятиліть з'я-

вилися поняття «філософська оптика» (М. Холквіст), «дослідницька оптика» (В. Вахштайн, Т.О. Розумовська та ін.), «соціологічна оптика» (Г.С. Батигін, Є.І. Головаха, Ю.І. Яковенко), «антропологічна оптика» (М.С. Гусельцева), «методологічна оптика» (М.С. Гусельцева, А.В. Фурман), «метаметодологічна оптика» (А.В. Фурман) [3; 13; 17]. Причому введення цих понять у широкий мислелінійний контекст спричинено *запитом на постнекласичний тип раціональності*, котрий осмислює, ставить і прагне розв'язати проблеми складності, різноманітності, поліструктурності, рекурсивності у сфері продуктивного нарощування теоретичного, проектного, методичного та емпіричного знання. Тому **методологічна оптика** – це, з одного боку, не завжди належним чином усвідомлюваний *посередник* між самим мислителем чи науковцем і досліджуваною ним реальністю, що охоплює засоби, методи та особистісні ресурси його пізнавальної і власне методологічної творчості, з іншого (звісно, за умов належного відрефлексування дослідником чи науковою школою) – один із провідних *свідомісних конструктів* засобово-інструментального характеру, що дає змогу інтегрувати, комбінувати, усистемнювати та віднаходити різні за складністю і призначенням дослідницькі стратегії і технології у ситуації надзвичайної динамічності (ситуативності, лабільності, мінливості, кризовості) сучасного пізнання, культурного відтворення діяльностей і відкриття нових систем мислевчинення. У будь-якому разі, оволодівши цим незвичним для буденної свідомості інструментом організації своїх мислення і діяльності, дослідник здатний не тільки компетентно використовувати їх засоби, форми, методи і наявні епістемологічні можливості, а й оперувати інтелектуальними стилями і пізнавальними стратегіями, змінювати ракурси і способи бачення ним виявленої чи сконструйованої реальності залежно від мети пошуку і вирішуваних похідних завдань, сформульованих гіпотез та дійсного часового ресурсу.

Отже, рефлексивне задіяння поняття «методологічна оптика» «як чітко означеної мислелінійної форми до сфери гуманітарного пізнання перетворює його на *метафоричний конструкт*, а відтак відкриває широке поле для розвою уяви і суб'єктивності особистісних поглядів і смислів дослідника. Проте у цьому разі є й позитивний бік, що посилюється з переходом під завісу ХХ століття науки від некласичної раціональності до постнекласичної: тут «метафо-

ри перетворюються в методологічні інструменти, що дають змогу, наприклад, у тривимірній реальності помислити про чотиривимірні феномени», тобто «у той пізнавальний засіб, з допомогою якого досягається те, що не під силу поняттям», або «у концептуальний засіб, що дозволяє побачити процеси, недоступні для будь-якої іншої лінзи». Крім того, як переконливо доводить М.С. Гусельцева, вчені використовують синонімічні до «оптика» терміни: «лінзи, що перевертають зображення» (Т. Кун), «окуляри, через які ми дивимось на реальність» (Дж. Холліс), «культурні окуляри» (Е. Ласло) та ін. Тому, підтримуючи концептуальний підхід Марини Сергіївни, ми також будемо в подальшому викладі «притримуватися слова «оптика», відносячи сюди й «лінзи», і «призми», й «окуляри», й «біноклі», себто всі ті методологічні з н а р я д д я, які дозволяють нашій свідомості сфокусуватися на тій чи іншій стороні екзистенційного феномену» (А.В. Фурман [17, с. 5]).

До прикладу, одним із перших про методологічну оптику в лоні категорійного мережива соціології заговорив Г.С. Батигін (1995): «Методологія будь-якої наукової дисципліни, у тому числі й соціологічна методологія, являє собою певну оптику – погляд на світ, як розумно облаштовану систему, яка сутнісно підлягає раціональному пізнанню». Причому це стратегічне налаштування або центрування погляду стосується як головних упредметнень досліджуваного об'єкта, так і засобів та інструментів його пізнання і мислелінійного конструювання. У зв'язку з цим В. Вахштайн (2011) підкреслює таке: «Оптика – це стратегія погляду. Дослідник бачить світ таким, яким робить доступним його погляду власний теоретичний словник. Змінюючи «настроєння» теорії, ми змінюємо «простір» її «оптичних можливостей». У контексті розвитку цієї думки очевидно, що методологічна оптика діє і як культурно вагомих пізнавальний засіб-інструмент, і як інтелегібельний посередник між допитливим ученим і досліджуваною ним реальністю (скажімо, такими посередниками або медіаторами є спосіб міркування чи мислелінійня, стиль мислення та артикуляції думок, різні форми і види листування, засоби та особливості комунікації, концепти і функціонали свідомості).

І справді, згідно із філософемою І. Канта, наше уявлення про реальність опосередковане своєрідною «вродженою оптикою» – апріорними формами свідомості [6], котрі, як довів

ще свого часу Ж. Піаже, не задані наперед, а конструюються від народження у процесі взаємодії особи як суб'єкта життєдіяльності і навколишнього світу. Зокрема, методологія соціального конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман та ін.) підкреслює не лише історико-генетичне, соціокультурне спричинення реальності повсякденного життя людей, а й штучність, «рукотворність» *інтелектуальної оптики* як окремої особи, так і соціальної групи, етносу, нації [5, с. 204-225]. А це сьогодні має надважливе значення як основоположний знанневий матеріал для розв'язкового збагачення таких дисциплін, як психологія розвитку, вікова і педагогічна психологія, психодидактика, антропологія, освітологія, які, з одного боку, беруть на методологічне озброєння концепт і поняття «культурні засоби» (О.О. Потєбня, Л.С. Виготський, Г.П. Щєдровицький, В.А. Роменець, А.В. Фурман, А.Н. Гірян та ін.), з іншого – оперують категорійним поняттям «посередник», що опрацьоване ще в неокантіанській традиції (Г. Коген, Е. Касирер, Г. Ріккерт, П. Натюрн, Е. Трельч), до якої первинно належав відомий вітчизняний філософ і психолог С.Л. Рубінштейн (див. детально [4; 11]). Окрім того, П. Рікер, створюючи у другій половині ХХ століття узагальнювальну філософію людського буття, доводить, що унааявлювана перед нами *реальність сконструйована інтерпретаціями*, які, своєю чергою, спричинені складною грою контекстів, життєвих історій, повсякденних практик, плінних психодуховних станів, установок і переконань, а головне – міжінтерпретаційними *к о н ф л і к т а м и* й відтак живодайним діалогом різних позицій і позиціонувань.

Загалом самотутня *антропологічна оптика*, фундується на генетичній спадковості, ставтєвій ідентичності, етнонаціональних особливостях культури і розмаїтоту сімейно-родинному доквіллі, транслюється від батьків до дітей, від педагогів до вихованців, від наставників до наступників, у результаті чого кожний дивиться на навколишній світ через успадковані окуляри, щось сприймаючи, осмислюючи, оновлюючи, а щось пропускаючи, втрачаючи, збіднюючи. Власне *методологічна оптика* відпочатково забезпечує певне налаштування індивідуальної та групової свідомості погляду на світ і на конструювання його персоніфікованої об'єктно-предметної мозаїки, що вказує на вибірковість і локалізованість людського сприймання, розуміння, інтерпретації, особистісного прийняття. Ця оптика спричинена

не тільки суб'єктивністю дослідника, сформованістю та гармонійністю образів суб'єктивної реальності (себто його утвердженням як індивіда, суб'єкта, особистості, індивідуальності, універсуму), привласненими ним традиціями і компетентностями, ментальним, культурним й апперцептивним досвідом, але і тим, якою науковою мовою чи тезаурусом він послуговується і як їх розвиває, яку дослідницьку програму виконує й у її рамках які завдання вирішує. Для нас очевидно, що культурно повновагома школа не лише виробляє фундаментальні програмні – інтелектоємні і духовно неперехідні – продукти, що випереджають у часі світове сьогоднішнє, а й створює свій *самотутній поняттєво-категорійний профіль* (апарат), що підтверджує виконання представниками чинної наукової школи трьох суспільно значущих дослідницьких програм (див. [1; 9; 12, т. 4; 16]). Скажімо, для соціогуманітарних наук, котрі відкривають й упредметнено працюють із *н а д с к л а д н и м и* – субстанційними, ідеально сконструйованими, ноуменально вкоріненими чи то й трансцендентально сутнісними – *реальностями*, притаманно осмислювати їх з допомогою не лише наукових термінів і категорій культури (світоглядних універсалій), а й *м е т а ф о р*, які, хоча й знівельовують вагомість людської раціональності, все ж дають змогу зафіксувати і розкрити ті аспекти чи виміри новоявленої реальності, які неспроможні зафіксувати ні точні поняття, ані найзагальніші категорії. Згідно зі світоглядною позицією Х. Ортегі-і-Гассета, майже все знання про внутрішній світ людини метафоричне: «*пояттєвий апарат психологів – чисті метафори*».

Фундаментальне дослідження еволюції психологічного знання за допомогою інструментальних інваріантів конструювання методологічної оптики залежно від зміни типів наукової раціональності (класичний, некласичний, постнекласичний) здійснене в 2012-13 роках М.С. Гусельцевою. У відомій монографії ця дослідниця подає авторське визначення *методологічної оптики*: це «таке налаштування дослідницької свідомості, яке дає змогу побачити в еволюції психологічного знання ті чи інші параметри, а також відстежити, яким чином останні визначаються дослідницькими завданнями» (с. 15). У 2017 році нами було істотно збагачено як зміст первинно суто метафоричного поняття «методологічна оптика», так і виявлено головні спричинення вказаної

оптики як окремої рефлексивної налаштованості дослідницької свідомості інтелектуала у використанні форм, методів і засобів його власної мислєдїяльностї, що надало цьому поняттю бїльшої раціогуманїтарної визначеностї й таким чином стало важливим кроком на шляху перетворення його у *повновагоме категорійне поняття* світу методологїї і сфери професійного методологування [1, с. 827-837; 17].

Водночас найважливіше, чого вдалося досягнути, полягає в обґрунтуванні евристичних модусів-векторів філософськи компетентного застосування методологїчної оптики як надважливого інструменту до осягнення різних органічно-штучних реальностей – явних і непряовлених, освоєних і новостворених, актуальних і потенційних, природних та інтелектуальних, інтуїтивно зафіксованих і знаннево опрацьованих. Інакше кажучи, відтепер надавши цьому новопосталому категорійному поняттю онтологїчної прив'язки до мислєдїяльностї (див. [13]) та прибравши надмірний суб'єктивїзм у його витлумаченні, у нашому досвіді філософського методологування його конструктивне використання вийшло за межї суто дослідницько-пошукових стратегій і технологій, а розповсюдилося на засадничї епістемологїчні організованостї й, щонайперше, на теорію як цілісну метасистему раціональних знань і загалом на циклічно-канонїчну довершеність спіралї будь-якого вчинення за рамковою схемою «розуміння – мислення – діяльність – рефлексія» (див. далї).

Вищеподане визначення методологїчної оптики російської дослідниці окреслює предметне поле узмістовлення цього категорійного поняття, де прив'язка «побачити в еволюції психологїчного знання ті чи інші параметри» істотно звужує змістово-функційні рамки цього поля. Прибравши дану обмежувальну прив'язку, нам удалося деталїзувати й усистемити *епістемну картину методологїчної оптики* принаймні у трьох аспектах:

а) за принципами і логікою авторського циклічно-вчинкового підходу аргументована наявність чотирьох мінімально достатніх ознак сутнісного змістового наповнення цього категорійного поняття (*рис. 1*);

б) за тими самими принципами визначенї необхідні лінзи-спричинення цієї оптики, що обумовлюють її вчинкове удїяльнення як важливого методологїчного інструменту піти у пізнанні й конструюванні за видимий (емпіричний) горизонт досліджуваної реальностї, тобто вказати на причини-складники, на основї

яких уможлиовлюється пізнання того, що не під силу поняттєвим абстракціям (*рис. 2*);

в) за аналогїчним принципом нещодавно нами обґрунтовано оптимальний набір *інструментальних модулїв* методологїчної оптики, які доречно використовувати у всезагальних рамках онтологїї мислєдїяльностї і які зорганізованї за четвїрним каноном кватерностї (*рис. 3*); відтак у результативному планї отримано шїстнадцять основних сфер застосування зазначеної оптики, що у взаємодоповненні утворюють чотири контури єдиного *вчинку методологування*: «сприймання – спонування – активність – самооцінювання», «розуміння – бажання – дія – самозвітування», «дослідження – інтенційування – діяльність – рефлексія», «пізнання – мислення – вчинення – саморефлексія»; вочевидь у цьому разї онтично-інструментальне забезпечення пізнання є всього лише одним із шїстнадцяти провідних напрямків здійснення рефлексивної методологїчної роботи.

У 2017 році М.С. Гусельцева, продовжуючи розробку вказаної проблематики в контексті культурно-аналїтичного підходу, дає бїльш розлоге й постмодерністськи витримане визначення: *методологїчна оптика становить «саморефлексивне налаштування дослідницької свідомостї, яке дає змогу сконструювати індивідуальний дизайн дослідження та здійснити вибіркове нюансування локальної пізнавальної ситуації»* [3, с. 40]. Отож мовиться:

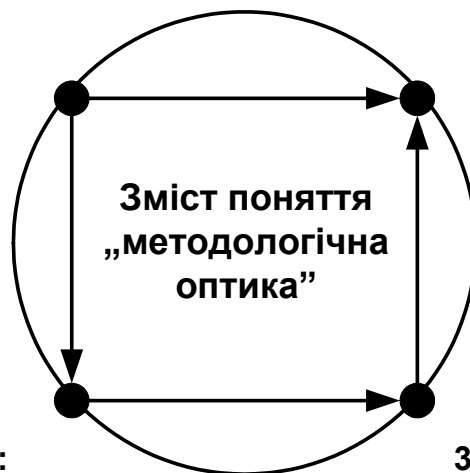
1) не просто про особливе налаштування свідомостї, а про її саморефлексивну налаштованість, тобто сутнісно про виняткову якісну властивість-характеристику самосвідомостї дослідницька, котра здатна не лише до самовідображення, а й до самоконструювання;

2) причому продуктом останнього є «сконструйований індивідуальний дизайн дослідження», де дизайн (англ. *design* – проектувати, конструювати) – це теоретичне проектування естетично красивої картини (програми, проекту, сценарію) дослідження, котра упрозорює та виявляє те, що не можна пізнати іншими дослідницькими засобами;

3) й насамкінець йдеться не про зумовлення методологїчної оптики дослідницькими завданнями, що банально очевидно, а цілком слушно мовиться про «вїбіркове нюансування локальної пізнавальної ситуації», тобто про усвідомлене відкриття-сканування ледве помітних відмінностей в об'єкті дослідження, у фіксації дрібних деталей того чи іншого пошукового упредметнення.

1 – ситуація : спричинена дослідницьким завданням і мовою теоретизування така налаштованість-зосередженість свідомості науковця, яка дає йому змогу шляхом наступної актуалізації мислєдїяльнїсних ресурсів пізнавати, конструювати чи творити ідеалізовані або ідеальні об'єкти-реальності та засоби їх вивчення, аналізу, зміни

4 – післядія : рефлексія продуктивності, результатів і наслідків теоретичного (ідеального) переображення досліджуваної об'єкт-предметної реальності засобами та інструментами здійсненого науковцем методологування як основа уточнення стратегії й деталізація техніки поглядубачення раціонально освоюваного фрагменту дійсності, що уможлиблює пізнання феноменів більшої екзистенційної і буттєвої складності

2 – мотивація : інтенційно визначена центрованість дослідницької свідомості й у її ідеальному форматі буттєвості мисленнєвих ресурсів як інтелектуальних засобів-інструментів на проблемних ділянках ідеальних воб'єктивувань та упредметнень з виходом як на ноуменальне оприявнення раніше невідомих архетипних образів, так і на осмислення їх когнітивної й екзистенційної складності та феноменального різноманіття

3 – вчинкова дія : вибір методологічно повного реєстру оптимальної настройки-удіяльнення мисленнєвого споглядання-вивчення сконструйованої об'єкт-предметної реальності і застосування відповідних їй природі – холістичних, ковітальних, синергійних, рекурсивних, фрактальних тощо – засобів теоретизування та інструментів методологування, у тому числі й з допомогою авторської концептуальної мови, різнорівневого аналізу, мисленнєвого експерименту, категорійних матриць та ін.

Рис. 1.

Сутнісні змістовлення метафоричного поняття “методологічна оптика”
(за концепцією А.В. Фурмана [1, с. 830; 17, с. 7], друкується втретє)

1 – цілями і завданнями конкретного соціогуманітарного дослідження, що здебільшого входять як обов'язкові компоненти до програми чи проєкту окремого (соціологічного, психологічного, культурологічного тощо) такого дослідження

4 – перспективним мисленнєвим реконструюванням ідеально воб'єктної реальності, що уможливорює прогнозне створення ідеального типу як відрефлексованої орієнтації, яка відкриває перспективи структурування та інтеграції емпіричного матеріалу на тому чи іншому поліпарадигмальному підґрунті соціогуманітарного знання

2 – термінологічним апаратом, авторською концептуальною мовою, які дають змогу зафіксувати й охопити ті чи інші, чітко об'єктивовані та упредметнені, дослідницькі горизонти докладання науковцем власних інтелектуально-вольових зусиль

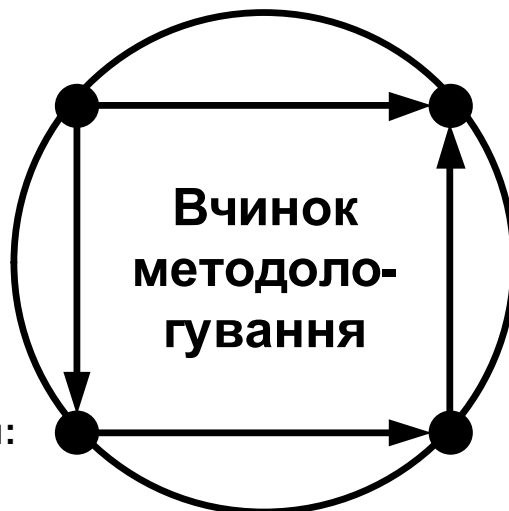
4 – сконструйованою теоретичною схемою пізнання-творення об'єктивної реальності, що в оптичних згинах пошукового думання виокремлює й підсилює найбільш значущі для цілей дослідження ознаки, властивості та їх зв'язки і взаємозалежності, а також виявляє у цій реальності феномени, котрі неспоглядні поза вказаного налаштування гостропильного погляду

Рис. 2.

Головні спричинення методологічної оптики як окремої рефлексивної налаштованості дослідницької свідомості (за концепцією А.В. Фурмана [1, с. 831; 17, с. 8], друкується втретє)

1 – ситуація:

сприймання –
розуміння –
дослідження –
пізнання

4 – післядія:

самооцінювання –
самозвітування –
рефлексія –
саморефлексія

2 – мотивація:

спонукання –
бажання –
інтенціювання –
мислення

3 – вчинкова

дія: активність –
дія – діяльність –
учинення

Рис. 3.

Інструментально-категорійні модулі методологічної оптики, що зорганізовані за принципами циклічно-вчинкового підходу у взаємодоповненні чотирьох контурів єдиного вчинку методологування (автор А.В. Фурман, створено 08.07.2022 р., друкується вперше)

Зважаючи на сказане, *методологічна оптика* в нашому досвіді філософського методологування відповідно до принципів, закономірностей і нормативів *циклічно-вчинкового підходу* (див. [9; 13; 15; 23; 26]) постає у чотирьох іпостасях або модусах – це:

а) високоінтенційна налаштованість-зосередженість дослідницької свідомості на пізнання, мисленнєве конструювання, критичне або творче рефлексування певної людської реальності із її багатоваріантними упередженнями й узмістовленнями;

б) *інтелігібельний* (лат. *intelligibilis* – той, що досягається, мислимий) *посередник* між дослідником і пізнаваною ним реальністю, у ролі якого здебільшого виступають апріорні форми свідомості (І. Кант), культурні знакі-засоби, у тому числі письмо (О.О. Потєбня, Л.С. Виготський, Ж. Дерріда), інтелектуальний стиль-спосіб розмірковування, типи раціональності (В.В. Стюпін, М.С. Гусельцева), діалог як інструмент подолання бінарних опо-

зицій і як спосіб здолання дисциплінарних та монокультурних меж (М.М. Бахтін, В.С. Біблер, Г.Я. Буш, Г.О. Балл та ін.), особистісні інтерпретації (Г.Г. Гадамер, П. Рікер), особливості комунікації (Ю. Габермас) та ін.;

в) важливий *дослідницький інструмент* пізнання, конструювання та інтерпретації ноуменально контекстуальних феноменів людської буттєвості, котрі вирізняються винятковою екзистенційною складністю і суб'єктивністю й котрі з'являється можливість вивчати поліаспектно, багатовимірно, мультисистемно, метапарадигмально, стереоскопічно;

г) *пізнавальний засіб* раціонального досягнення та пояснення раніше невідомого, причому такого, яке не може бути виявлене шляхом теоретизування з допомогою понять і категорій, адже саме цей метафоричний конструкт охоплює резонно згармонізовану систему відкритих до розвитку та самоорганізації архетипних схем, актуалізованих мислеформ, уявних образів та особистісних смислів [17, с. 6, 9].

2. Критеріальне розрізнення типів наукової раціональності та їх сутнісний змістовний аналіз

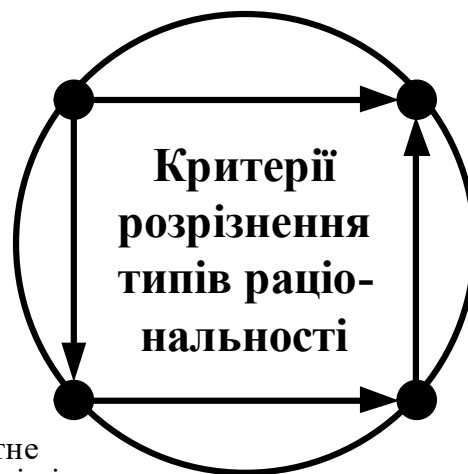
Окремо підкреслимо, що нарощування складності, інструментальної модульності та мислєдїяльнїсної продуктивностї методологїчної оптики вїдбувалося поступово, принаймнї особливо їнтенсивно упродовж останнїх 350 рокїв в їсторичнїй розгортцї розвитку науки як особливої сфери виробництва нового рацїонального знання, починаючи вїд другої половини XVII ст. Зокрема, вїдомї роботи В.С. Стїопїна з фїлософї науки фїксують їсторично мїнливї епохи, якї характеризуються *змінами типу наукової рацїональності*: вїд класичної до некласичної і далї до постнекласичної. Сутнїсна реконструкцїя передумов, факторїв та їнтелектуальних ресурсїв цих змїн дає пїдстави, завдячуючи авторському циклїчно-вчїнковому пїдходу, виокремити *чотири головних критерїйних ознаки* їх аргументованого розрїзнення: а) с и т у а ц ї я – ускладнення об'єктїв наукового вивчення; б) м о т и в а ц ї я – системна трансформацїя їдеалїв і норм дослідження, в) д ї я – рїзноконтекстне оперування об'єктами пїзнання, г) п ї с л я д ї я – якїсно вїдмїнне здїйснення методологїчної рефлексїї над пошуково-пїзнавальною дїяльнїстю дослідника (*рис. 4*). Аргументоване застосування цих критерїїв до логїко-їсторичної реконструкцїї кожного з трїох типїв рацїональності дає змогу виявити ї охарактеризувати їх вїдмїнну методологїчну архїтектонїку.

Методологїчна оптика класичного типу рацїональності рефлексивно сфокусована на дослідженнї системно простих, їзольованих та емпїрично унаявлених, об'єктїв, де простору і часу вїдводиться роль чогось зовнїшньо нейтрального, тодї як дослідниковї – стороннього ї неупередженого спостерїгача. Інакше кажучи, простїр і час абсолютизуються, постають тими теоретичними їдеалїзацїями, що надїленї онтологїчним статусом, а категорїйне мереживо опису малих систем перебуває у пїдгрунтї механїчної картини свїту (XVII – XVIII і перша половина XIX ст.). Так формується зорїєнтована на позаїсторичний характер розуму *культура мислення*, яка в актуальнїй буттєвостї виконує своє головне методологїчне завдання – уникнути мїнливостї і варїативностї отриманого рацїонального знання, ї усїяко прагне досягнути заповїтної

м е т и пїзнання – створення їстинного, об'єктивного зображення реальностї, тобто прагне домогтися опису речей і явищ такими, якими вони їснують «насправдї». Крім того, на первинному етапї розвитку класичної науки свїтоглядно панує дослідницький їдеал, котрий вимагає вїд суб'єктїв творчостї, щоб пояснення та опис простих об'єктїв центрувалися виключно на їх ознаках та характеристиках і не брали до уваги цїннїсно-цїльовї структури пошуково-пїзнавальної дїяльностї, сукупнїсть та особливостї її засобїв, процедур, операцїй. І взагалї, у той їсторичний час вїдхилення вїд цих норм сприймалося як вїдмова вїд їдеалу об'єктивного знання. До прикладу, їнтенсивне постання природничих наук (математики, фїзики, бїологїї, географїї) на даному еволюцїйному етапї пов'язане з розв'язанням проблеми чїткого обгрунтування меж їх власних предметїв та з пошуком у рамках кожного з них *об'єктивного методу* дослідження. Прїоритет вїддається експериментальному і суто досвїдному знання, а теорїї як складнї форми-органїзованостї цих знань вибудовуються на вїдносно розлогому фактологїчному матерїалї за умов дотримання вимог двох принципїв – аргументованого пїдтвердження т е о р ї ї людським досвїдом та унаочненої (емпїричної) очевидностї її засадничих основоположень. При цьому до їстинної теорїї, що точно ї однозначно вїдповїдає зрозумїлому об'єкту вивчення, приводить застосування *їдино можливого* правильного методу, який базується на спостереженнї та експериментуваннї, тодї як досягнення об'єктивностї, достовїрностї, валїдностї дослідження вимагає усунення як випадкових чи ситуацїйних перешкод, так і суб'єктивних чинникїв. Стосовно психїки, то її трактування з допомогою ресурсїв класичної науки здебїльшого обмежувалося сферою людської свїдомостї. Хоча, ради справедливостї, варто пїдкреслити, що природничо-наукова методологїя, тотально об'єктивуючи ї вїдтак їстотно редукуючи психїчне, стимулювала розвиток психологїї як емпїричної науки. І не дивно, що у засновки пояснення розвитку, функцїонування і самоорганїзацїї психїки була покладена фїлософська *категорїя вїдображення*, що ї дотепер безальтернативно обстоюється окремими вченими як носїями традицїоналїстських канонїв дослідницької свїдомостї. Водночас «популярна в наші днї критика позитивїзму справедлива лише у прагненнї обмежити його претензїї на загальнонауковий свїтогляд і методологїчну унїверсальнїсть. Як

1 – ситуація: зростання складності об'єктів дослідження за етапами культурно-історичного розвитку науки, що знаходить відображення у більш інтегрованих системних організованостях цих об'єктів (прості, складні саморегульовані, надскладні саморозвиткові), які виявляються й опановуються науковою думкою, котра також хвилеподібно нарощує свій потенціал

4 – післядія: за різних типів наукової раціональності у результативному синтезі інтелектуально-вольових зусиль особистості дослідника здійснюється якісно відмінна філософсько-методологічна рефлексія над пізнавальною діяльністю та її цілями і завданнями, предметним змістом та епістемними формами, методами і засобами, канонами і цінностями, що забезпечує задіяння отримуваних раціональних знань в культуру відповідної історичної епохи

2 – мотивація: істотне розширення системи ідеалів і норм наукового дослідження й відтак пояснення, описання, обґрунтування, проектування, структурно-логічної побудови знань, що відбувається щоразу за постання кожного нового типу раціональності, але у ситуації все менш переважаючого збереження впливу попередніх усталених типів на актуальний філософсько-науковий дискурс

3 – вчинкова дія: генеза удіяльнених дослідницьких стратегій і технологій диференціюється щонайменше на три епохи: спочатку об'єкт вивчення оприявнений безпосередньо та ізольовано від зовнішнього світу (так званий «постулат безпосередності»), потім він долучений до світу як до системи опосередковано (через мову, діяльність, проміжні змінні, переживання дослідника, продукти його творчості), далі цей об'єкт розглядається як саморозвивальний у мереживі складних, плинних, часто нестійких взаємодій і в різноманітті всеможливих контекстів

Рис. 4.

Головні критерії розрізнення типів наукової раціональності, що організовані за кватерною мислещемою (автор А.В. Фурман, створено 19.07.2022 р., друкується вперше)

класична (в кращому сенсі цього слова) методологія позитивізм дотепер продовжує служити ідеалу достовірного пізнання і доказової науки» [3, с. 43]. До того ж помилково вважати, що класичний тип раціональності належить виключно історії, по-перше, він зберігся у вигляді консервативних настановлень наукової свідомості, по-друге, він цілком адекватний для вирішення обмеженого кола завдань, по-третє, треба розуміти, що його результати – це лише одна із багатьох можливих теоретичних проєкцій психічного життя на ідеальну площину рефлексивного мислення, що не відповідає повнозмістовій картині його достеменної буттєвості.

Вперше схему методологічної оптики класичного ідеалу раціональності відносно недавно запропонувала М.С. Гусельцева (рис. 5). Проте вона, що очевидно з рисунка, занадто спрощує реальну картину вказаної оптики, адже зводить її всього до двох, хоча й атрибутивних, характеристик: об'єкт перебуває у колі (фокусі) рефлексії дослідника. Власне вся оптика зводиться до однієї «лінзи» – рефлексії.

Щоб уникнути невиправданої надмірної редукції, нами створена, сподіваємося більш-менш реалістична, картина методологічної оптики класичного типу наукової раціональності (рис. 6), яка вказує на доволі складну структурно-функціональну (параметричну) мозаїку цього типу мислезнавального оперування, що часто і здебільшого заслужено виправдовує його доречне застосування і сьогодні на рівні з іншими пізнавальними стратегіями добування раціональних знань.

Методологічна оптика некласичного типу раціональності, виникаючи на рубежі XIX-XX століть як *епістемологічний поворот* у теоретичній фізиці і в структуралістському напрямку соціогуманітарних наук, уможливорює компетентну дослідницьку роботу зі складними об'єктами як саморегульованими системами. До прикладу, в техніці це автоматизовані верстати і системні модулі застосування комп'ютерних програм, системні комплекси автоматизованої та комп'ютеризованої військової техніки, системи управління супутниками і космічними кораблями, заводоавтомати, багатомодульні комплекси управління роботою атомних електростанцій, у живій природі (флорі і фауні) та суспільстві це організми, популяції, складні соціальні об'єкти як ковітально відтворювані організованості (соціальні групи, організації, інститути),

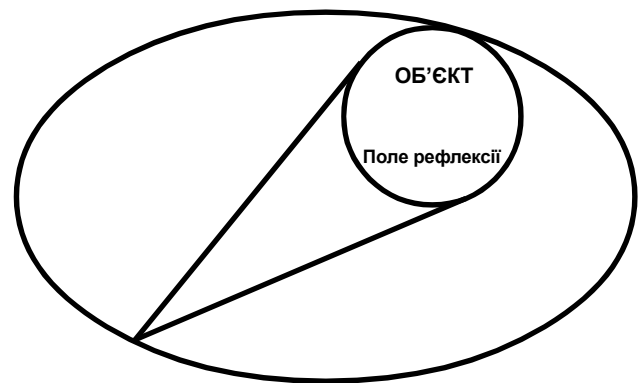

Рис. 5.
Методологічна оптика
класичного ідеалу раціональності
(за концепцією М.С. Гусельцевої [3, с. 43])

антропологічні типи в межах окремої нації та ін. Важливими характеристиками наукового дослідження таких складних систем є:

1) їх розмежування на відносно автономні підсистеми, у яких відбувається різноманітна стохастична взаємодія компонентів та елементів;

2) збереження їх цілісності й відтак холістичності (саморегульованості), що вимагає відшукання особливого блоку керування чи управління, з'ясування прямих і зворотних зв'язків між цілим організмом системи і частинами-підсистемами;

3) виявлення програми функціонування кожної такої складної системи, що визначає наступність саморегульовальних команд, регулює різні режими її поведінки на підґрунті зворотних зв'язків;

4) врахування у кожному окремому випадку не лише властивостей підсистемних частин, а й інтегральної якості складносистемного цілого;

5) зважання на їх безупинний розвитковий перебіг, який забезпечує їх самовідтворення, внаслідок взаємодії з довкіллям і завдяки саморегуляції;

6) зосередження уваги на вірогіднісній і цільовій причинності їх розвиткового функціонування, що часто вимагає, поряд із уявленням про фізичний («зовнішній») час, вводити поняття «внутрішнього часу» (біологічного, історичного, соціального, психологічного тощо);

7) центрування інтенційного потенціалу дослідницької свідомості на вивченні взаємодій суб'єкта та об'єкта у цілісній системній збалансованості наукового пізнання, або у єдиному пізнавальному світі, яким спричинений і до якого відтепер належить людський розум;

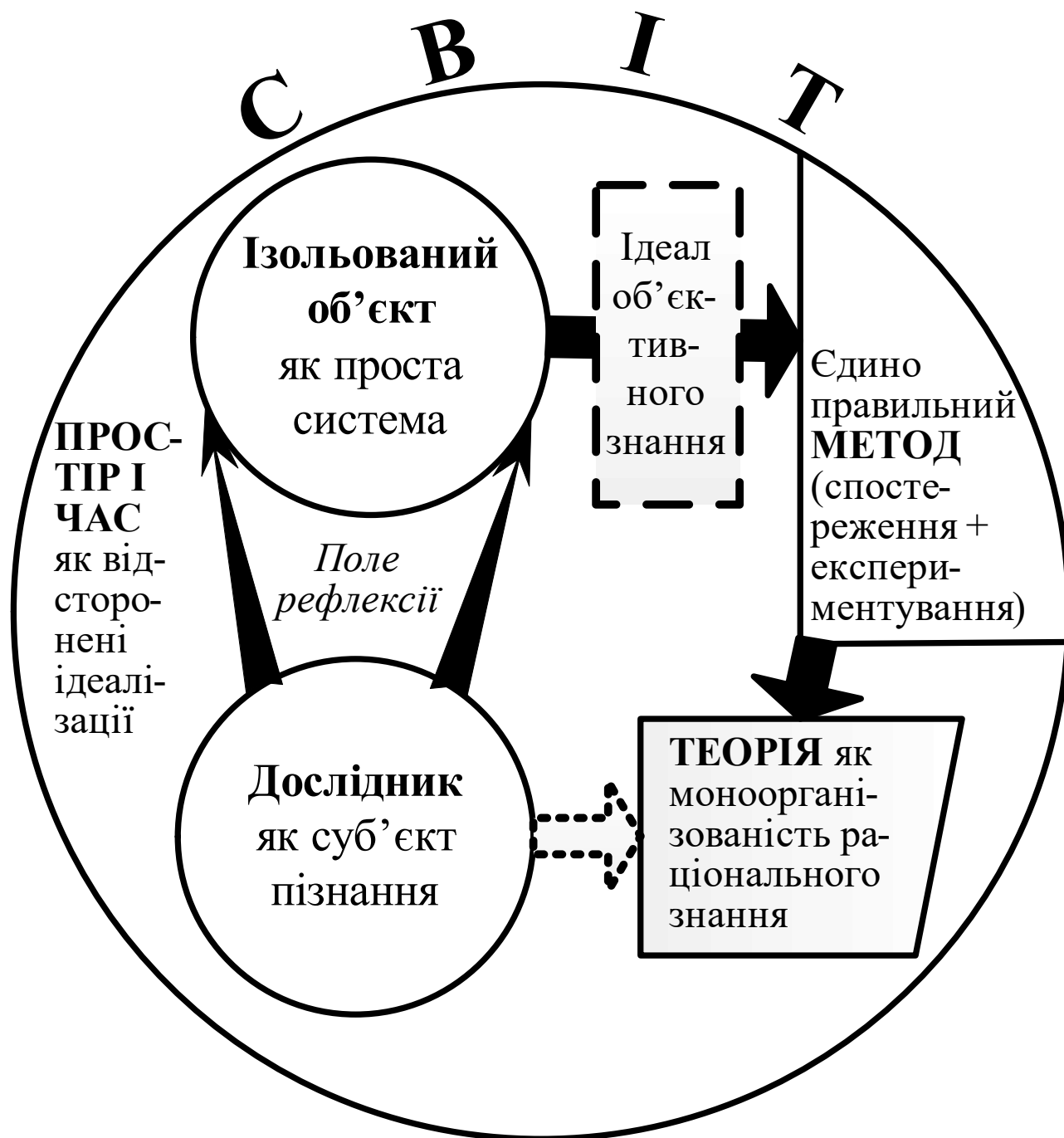

Рис. 6.

Методологічна оптика класичного типу наукової раціональності
(автор А.В. Фурман, створено 21.07.2022 р., друкується вперше)

8) уявлення про діяльнісну природу пізнання, що становить епістемологічне підґрунтя ідеалів і норм неklasичної науки; тому *категорія діяльності* є синтезуючою ланкою між суб'єктом, об'єктом і світом;

9) обстоювання *ідеї відносності* – досвіду, методу, знання, теорій, тієї чи іншої наукової картини світу, адже кожною наукою створюються по-різному упереджені *ідеальні моделі* певним чином схопленої реальності, тобто відмінні *предметні онтології* й мови опису цієї реальності;

10) визнання *неklasичною культурою мислення*, котра все таки більшою мірою тяжіє до позитивізму, історичного характеру людського розуму, що врешті-решт приводить на етапі пізньої неklasики (середина ХХ ст.) до лібералізму у виборі дослідницьких стратегій і технологій, до толерантності стосовно різноманітності парадигмальних підходів.

Окремо зауважимо, що у царині соціоповедінкових наук неklasичний тип раціональності *виходить за межі сфери свідомості*. Відтепер, звісно, опосередковано, головно через символи, знаки і схематизми, вивчається підсвідоме, несвідоме і надсвідоме (З. Фройд і школа), архетипи і колективне несвідоме (К.Г. Юнг і школа), що вказує на істотне розширення дослідницького горизонту психологічних упереджень, більшість із яких розглядаються як *відкриті психодинамічні системи*. Звідси цілком закономірно, що провідною і продуктивною методологією неklasичного еталону пізнання стає **системний підхід** з ідеєю холізму та у єдності із *діяльнісним підходом*, що вимагає енергійного втручання дослідника в реальність, її соціального конструювання та активного перетворення. Вершиною постнеklasики, як сьогодні аргументовано можна висновувати, є **системодіяльнісний підхід** (Г.П. Щедровицький [27], А.В. Фурман [13]).

Вперше схему методологічної оптики неklasичного ідеалу раціональності створила М.С. Гусельцева (*рис. 7*). Вона, на жаль, також істотно спрощує дійсну картину цієї, зумовленої культурно-історичним плином розвитку людського розуму, дослідницької стратегії наукового пізнання, тому що фіксує у його лоні взаємодію суб'єкта та об'єкта в єдиному пізнавальному світі-системі під об'єднувальним впливом-оглядом поля чи фокусу рефлексії. У цьому разі методологічна оптика знову постає як одна «лінза», котра відтепер своїм відображенням охоплює три складники або *системні*

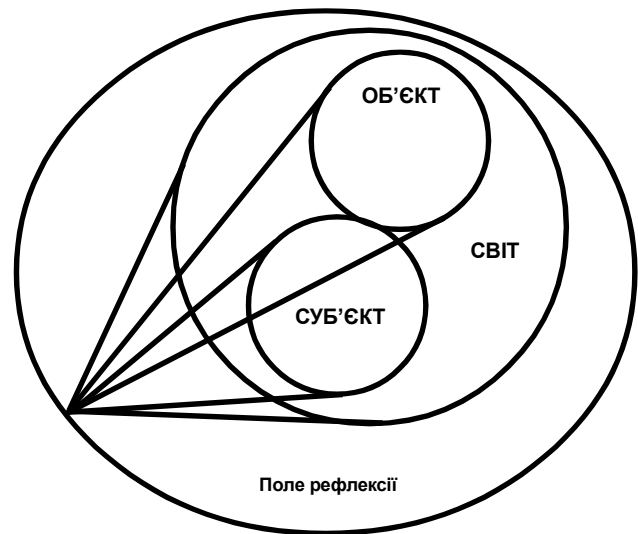

Рис. 7.
Методологічна оптика
неklasичного ідеалу раціональності
(за концепцією М.С. Гусельцевої [3, с. 44])

параметри: і об'єкт дослідження, і самого суб'єкта пошукового діяння, і пізнавальний світ у єдиному настановчому ракурсі – їх різноаспектних взаємодій і взаємоспричинень.

Зліквідувати надлишкову редукцію у графічному відображенні метасистемної архітекtonіки методологічної оптики неklasичного типу раціональності дає змогу новостворена нами модель (*рис. 8*), що фіксує передумови розвитку й широкого утвердження трьох найважливіших методологічних тенденцій другої половини ХХ ст. – системного і діяльнісного підходів та їх філософсько-інтеграційного підсумку – **системодіяльнісної методології** [2; 12; 13; 19; 25; 27; 28].

Методологічна оптика постнеklasичного типу раціональності рефлексивно оформилася на рубежі ХХ-ХХІ століть, хоча ідейно і навіть концептуально ознаки постнеklasики можна легко виявити на кілька десятиліть раніше у проривах раціонального розуму до лібералізму ідей, поглядів, підходів і до толерантності співтовариства вчених відносно різноманіття теоретичних уявлень і концепцій, дослідницьких методів і стратегій, ракурсів і стилів описання одного об'єкта вивчення. Мовиться насамперед про *соціогуманітарне знання*, яке семантичними засобами фіксує *надскладні, поліпредметні і саморозвиткові, системи*. Цей тип системних об'єктів не просто має здатність до самоорганізації, а ще й характеризується безупинністю розвитку, що рано чи пізно призво-

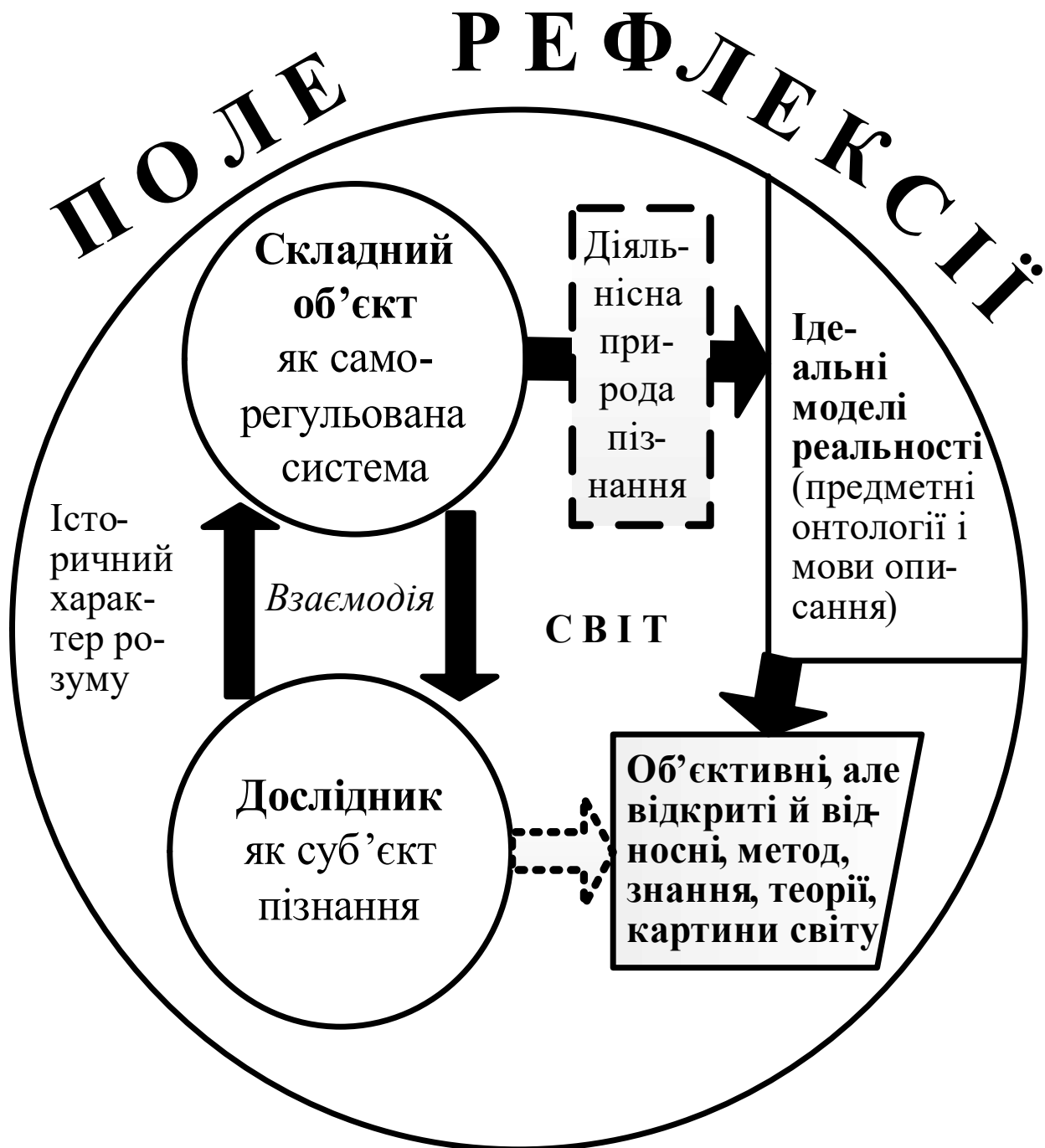

Рис. 8.

Методологічна оптика неklasичного типу наукової раціональності
(автор А.В. Фурман, створено 23.07.2022 р., друкується вперше)

дить до зміни одного виду або ритму саморегуляції іншим. Тому такі системи є неврівноваженими, синергійними (себто тими, що забезпечують сумарний ефект подвійної чи збірної дії факторів), рекурсивними (спроможними породжувати самофункціональні системи). Закономірно, що їм властива ієрархічність рівневої організації складників-компонентів і можливість генерувати у процесі розвитку нові шаблі та сегменти власного функціонування, котрі здійснюють зворотню дію на усталені елементи і на їх динамічні згустки, утворюючи в такий спосіб оновлену цілісність метасистеми. Водночас це спричиняє наступну диференціацію останньої на відносно самостійні підсистеми, перебудовує її блок управління (керування), оновлює прямі і зворотні зв'язки й увесь набір параметрів самовпорядкування. Крім того, аналізованим системам притаманна відкритість, наявність кількох, багатьох чи безлічі ступенів свободи, постійний обмін речовиною, матеріалом, енергією та інформацією із зовнішнім середовищем чи зі світом у цілому. Саме до такого масштабу систем сьогодні філософи і науковці слушно відносять біологічні (живі) об'єкти, нано- та біотехнології, оргтехнологічні та оргуправлінські системи, всеможливі системи стратегічного, тактичного і ситуаційного програмування та проектування, Інтернет як «глобальну павутину» інформаційної цивілізації, численні антропоцентричні або людиновимірні розвиткові комплекси, ментальні, суб'єктні та ковітальні організованості соціетальної психіки, соціальні та психокультурні складнорозвиткові системи у їх історичному становленні, глобальні екологічну та економічну метасистеми, інтелектуально-комунікаційні практики розуміння, мислення, діяння, рефлексії, вактуальнені через діяльність і вчинки психодуховні стани-зусилля людини, групи, нації, форми і функціонали сферного життя свідомості, і т. п. і т. ін.

Примітно, що *постнекласична культура мислення* фундується як на більш ґрунтовному й аргументованому розумінні складності, системності, розвитковості, саморегуляційності об'єктів вивчення як плетива процесів взаємодії, так і на розширеному логіко-змістовому витлумаченні таких *категорій*, як «причинність», «простір-час», «сценарії розвитку системи», «історична реконструкція», «мультидисциплінарність», «триангуляція», «надрефлексивність». Загалом ускладнення будь-якої відкритої неврівноваженої системи у ході

розвитку, що «пов'язане з появою нових рівнів організації, постає як зміна одного інваріанта іншим, як процес переходу від одного типу саморегуляції до іншого. Виникає два значення процесуальності об'єкта (системи): вона виявляється і як саморегуляція, і як саморозвиток, тобто як процес переходу від колишнього типу саморегуляції до нового» [12, т. 2, с. 8].

Водночас у надскладних саморозвиткових системах *причинність* пов'язується з уявленнями про перетворення можливості у дійсність. Як характеристика саморегуляції і відтворення системи (надскладного об'єкта) вона стає *цільовою*, надає певної спрямованості саморозвитковим процесам. Випадкові відхилення у біфуркаційній фазі перебудови системи утворюють а т р а к т о р и – множини точок у фазовому просторі, що притягують траєкторії дисипативного (відкритого, нелінійного, неврівноваженого) контексту, які, виконуючи роль програмних цілей, забезпечують перехід системи до деякого іншого стану й тим самим унеможливають виникнення інших (вірогідних) станів. Одночасно нарощування такою системою нових рівнів життєздатної самоорганізації супроводжується зміною її *внутрішнього простору-часу*, у якому з'являються своєрідні «просторові тимчасові вікна», що фіксують межі стійкості кожного з рівнів і горизонти прогнозування їх найбільш імовірних змін. Це вимагає використання *особливих стратегій* мислення і діяльності для належного освоєння таких систем, де саме людське мислення долучається до неї і навіть входить у її живильну органіку в ролі важливої підсистеми, щоразу безповоротно змінюючи її ситуаційно плинний простір імовірнісних саморозвиткових станів. «У процесі диференціації системи і формування в ній нових рівнів, – пише В.С. Стюпін, – виникають своєрідні «просторово тимчасові вікна», що фіксують межі стійкості кожного з рівнів і горизонти прогнозування їх змін. Закономірно, що освоєння цих систем припускає особливі стратегії діяльності. Взаємодія людини з ними відбувається таким чином, що сама людська дія не є зовнішнім чинником щодо системи, а долучається до неї, щоразу незворотно змінюючи поле її можливих станів» [12, т. 2, с. 8]. До прикладу, успішне опанування вченими такими стратегіями мислення у царині соціогуманітарних наук пов'язане із повнотою і змістовністю в о с о б и с т і с н е н н я напрацьовуваних ними раціональних знань, яке, головню через канали самісної інтенційності,

суб'єктної інтерпретації, внутрішньосмислового вчинення і постійного рефлексивного відфільтрування, продуктивно розвивається за умов взаємозбагачувального проникнення позитивістської і герменевтичної, системомислєдїяльнїсної і вітакультурної методологїї.

Вкажемо на ще одну важливу особливїсть буттєвої мозаїки названих систем, що наявна на етапї фазових переходів і що пов'язана із дїалектичним переплетенням їх штучностї і природностї. Рїч у тїм, що в точках бїфуркації, тобто роздвоєння і перебудови якїсної поведїнки динамїчної системи за незначної змїни параметрїв, виникає *спектр можливих сценарїїв її розвитку*. Тодї умови її взаємодїї із довкїллям і повнота мислєдїяльної участї людини чи людей у нїй визначатиме те, якїй саме сценарїй реалїзується. Якщо такї умови проєктуються і створюються свїдомо і компетентно, породжують евристичнї атрактори і новї самодостатнї підсистеми, й головне, якщо вони втягують надскладну систему у певне русло чи в лоно однїєї з можливих траєкторїй розвитку, то є підстави висновувати, що всї цї системнї процеси *сконструйованї* окремою людською мислєдїяльністю. Причому сконструйованї або за законами того чи іншого (наукового, лїтературного, освїтнього, полїтичного, управлїнського, психологїчного тощо) *сценарування*, або за принципами, закономірностями *рефлексивно-вчинкового сценарування* творчого шляху мислїтеля чи знаної наукової школи (див. детально [13]). Отож, цї процеси і штучнї, і природнї водночас, де першїй аспект вказує на те, що людина своїми мисленням і дїяльністю спрямовує їх розвиток у тому чи іншому рїчищі, в другому, – що вони виражають сутнїснї особливостї натурального розвиткового існування об'єкта дослїдження; до того ж утілення у життїя одного з можливих сценарїїв завжди постає умовою і форматом його буттєвого утвердження як оприявнення власної сутнїсної природи.

3. Історична, раціональна і методологїчна реконструкція еволюції наукового знання і постання метаметодологїчної оптики

Розширення меж постнекласичного етапу розвитку науки в наш час спричинене рїзким зростанням питомої ваги *мультидисциплїнарних і мїжнаукових дослїджень*, що шляхом істотного ускладнення методологїчної оптики

поєднують у цїлісний програмово-проєктний комплекс фундаментальнї і прикладнї розвідки, онтологїми і методологїми, кїлькїснї і якїснї методи, описовї та інтерпретацїйнї способи опрацювання інформації, системнїй і дїяльнїснїй підходи, природовідповїднї і соціально зберїгаючї дослїдницькї сценарїї, у якї задїяна як важливий саморозвитковий складник сама людина (так званї *людиновимірнї* об'єкти, системи, комплекси). Серед норм науково-дослїдної дїяльностї вїдтепер засадничими є *їсторичнїсть* системного комплексного об'єкта і *верїабельнїсть* його поведїнки, що передбачає широке використання особливих способів і прийомів інтерпретації, опису і прогнозу його змїнних станів із зосередженням уваги на висвітленнї можливих сценарїїв розвитку об'єкт-системи у точках бїфуркації, драматичної невизначеностї чи неунїкної катастрофїчностї. Показово, що при вивченнї «людинорозмїрних» об'єктів пошук істини виявляється пов'язаним із визначенням стратегїї і можливих напрямів перетворення об'єкта, що безпосередньо зачіпає гуманїтарнї цїнностї. Із системою такого типу не можна вільно експериментувати. У процесї їх дослїдження і практичного освоєння особливу роль починають вїдїгравати знання заборон на деякї стратегїї взаємодїї, здатнї потенційно утримувати катастрофїчнї наслїдки для людини. «У зв'язку з цим трансформується ідеал цїннїсно нейтрального дослїдження. Об'єктивне істинне пояснення та опис стосовно «людиновимірних» об'єктів не тїльки допускає, але і припускає задїяння аксіологїчних чинникїв до складу пояснювальних положень. Виникає нагальнїсть експлїкації зв'язкїв фундаментальних внутрїшньонаукових цїнностей (пошук істини, зростання знань) із позанауковими цїнностями загальносоціального характеру. В сучасних програмно зорїєнтованих дослїдженнях ця експлїкація здїйснюється під час соціальної експертизи дослїдницьких програм і проєктів. Дослїднику доводиться вирїшувати проблеми етичного характеру, визначаючи межї можливих змїн системи. Внутрїшня етика науки, стимулюючи пошук істини та орієнтацію на прирїст нового знання, постійно спїввїдносить за цих умов із загальногуманїстичними принципами і цїнностями. Етична експертиза включається як компонент в ідеал обґрунтування наукових знань. Причому епїстемологїчним підґрунтям усїх цих трансформацій ідеалів і норм науки є розумїння наукового пїзнання як особливого

компоненту культури і соціального життя, спричиненого її базисними цінностями» [12, с. 9].

У цій багатопроблемній ситуації буденного виживання людства закономірно зростає саморефлексія міжнародного наукового співтовариства, посилюється інтерес інтелектуалів до всеможливих, латентно унаявлених і раціонально неопрацьованих, пізнавальних контекстів у рамках *антропологічного повороту* та постмодерністської критики, а також до інноваційних методологічних програм, передусім до ідеї, змісту, форм та інструментів професійних *методологування і метаметодологування* (А.В. Фурман [9, с. 6-235; 13; 16; 20-21]) і до причин, суті, феноменології та умов подолання методологічної травми у соціогуманітарних науках (Ю.І. Яковенко [29]). За цих умов зароджується ідеал і постає методологема *історичної реконструкції* як усеможливих еволюційних об'єктів, так і еволюції самого наукового знання, зокрема психологічного (В.А. Роменець, М.Г. Ярошевський, М.С. Гусельцева). Скажімо, концептуальна рамка авторського *циклічно-вчинкового підходу*, фундується, з одного боку, на логікоканонічній оргструктурі вчинку, з іншого – на розрізненні типів наукової раціональності як конструктив-моделей аналізу еволюції раціогуманітарного знання, дозволяє у форматі принципів, закономірностей і нормативів цього підходу розглядати змішані методи і методологеми конструювання та пізнання глобалізованого екологічного руху. Якщо неklasичний тип раціональності обстоє настановлення на конфлікт і боротьбу з іншими підходами, підозрілість і недовіру до теоретичних та емпіричних здобутків науковців-опонентів, то постнеklasичний наполягає на солідарності вчених і на цінності *поліпарадигмальності*, на їхній довірі до продуктів творчості один одного і на можливості ситуативної зміни інтелектуальних стилів дослідницької роботи. У своєму цільовому настановленні, прагнучи обійняти неосяжне – надскладний, саморозвитковий, відкритий світ життя об'єкта-системи, постнеklasика змінює базові характеристики *наукового аналізу*, надаючи йому таких особливостей, як динамічність, складність, плинність, ситуаційність, новаційна еклектичність, рекурсивність. Природно, що місце класичних і неklasичних теорій як аксіоматично-дедуктивних епістемних систем все більше займають теоретичні схеми та описи імовірно-гіпотетичного, антропоцінісного характеру (біосферні, медико-біологічні, психосоціальні, еко-

логічні, вітакультурні, нано-технології, генної інженерії, штучного інтелекту, форм, модусів і функціоналів свідомості), що засновані на застосуванні *методу апроксії* (вірогіднісного наближення до чогось більш відомого або значно простішого), комп'ютерних програм та електронних ресурсів, *мисленнєвого експерименту*, котрий має сенс у ситуаціях заборони на здійснення певних дослідницьких стратегій чи процедур взаємодії через травмувальні або катастрофічні наслідки для людини. Сутнісно мовиться про багатопредметне, поліонтологічне конструювання всеможливих людиноцентричних реальностей, про можливість проводити евристичні синтетичні чи інтегральні дослідження, які охоплюють ідеї та еталони мультидисциплінарності, поліпарадигмальності, тріангуляції, кватерності, надрефлексивності.

Більше того, вся історія науки, як аргументовано довів ще у 1978 році І. Лакатош, піддавалася різним *раціональним реконструкціям* у досвіді прибічників чотирьох найбільш відомих методологічних концепцій її розвитку – індуктивізму, конвенціоналізму, фальсифікаціалізму, методології науково-дослідних програм, що пропонують, кожна у своєму роді, спрощений, складний чи важкоосяжний ключ до розуміння реальної історії (див. [8]). Так, цим відомим методологом обгрунтовано, що вказаний тип реконструкції фундується на таких **основоположеннях**:

1) для адекватного розкодування історії науки важливим є розрізнення між нормативним внутрішнім (так звана внутрішня або первинна історія) та емпірично зовнішнім (зовнішня або вторинна історія), яке по-різному витлумачується кожною окремою методологемою і яке утворює бінарну епістемологічну картину цих полярних історіографічних теорій, що сукупно великою мірою визначають вибір дослідником історичних проблем, ситуацій, подій;

2) внутрішня історія є первинною, а зовнішня – вторинною, при цьому має соціокультурну вагомість перша, і тільки через її автономну самотутність зовнішня історична традиція втрачає значущість для розуміння науки;

3) філософія науки, збагачуючи історіографічний дискурс, виробляє нормативну методологію, на засадах якої науковець реконструює її внутрішню історію як містерію пошуків істини (інсайтів і спроб, помилок і відкриттів, розчарувань та окрилень) й тим самим дає те чи інше раціональне пояснення зростанню об'єктивного знання;

4) дві конкуруючі методології можна оцінити за низкою правил і засобів нормативно інтерпретованої історії науки, тоді остання постане як життєпис подій, вибраних і витлумачених у нормативний спосіб, звісно, у форматі певної методологічної теорії і за прийнятою до зреалізування логікою науково-історичного дослідження;

5) будь-яка раціональна реконструкція історії науки потребує доповнення емпіричною (головно соціально-психологічною зовнішньою історією), хоча емпірична психологія і соціологія наукових відкриттів перебувають за межами дії нормативних правил або оцінок готових, добре сформульованих, теорій.

Водночас винятково важливе значення для узмістовленої раціоналізації терміна «методологічна оптика» в контексті постнекласично зорієнтованого методологування є, на наш погляд, поняття **методологічної реконструкції**, котре за умов його компетентного задіяння оформляється за **вчинковим каноном** ч е т в і р н о: або як *логіко-змістова процедура* соціального і власне наукового конструювання можливих реальностей, їх перевідтворення людьми під впливом різних інтерпретацій і наявних знань про ці інтелектуально-реальності (с и т у а ц і я); або як *метод* докорінної реорганізації, перебудови, поліпшення існуючого теоретичного, методологічного, проектного чи емпіричного (експериментального, досвідного) знання за новими ідеями, принципами, підходами (м о т и в а ц і я); або як окремих *різновид мислєдїяльності* і професійного методологування, що уможлиблює актуально мисленнєве і потенційно діяльнісне творення об'єкт-само-розвиткових реальностей донині свідомісно неосяжних субстанційних нашарувань буттєвості (в ч и н к о в а д і я); або як *спосіб здійснення рефлексії* (зокрема й методологічної) як усього напрацьованого в інтелектуально-історичному дискурсі людства, так і новоствореного думкою, мріями, розумом, учинками (п і с л я д і я). Причому такій реконструкції підлягають, з одного боку, класичні та некласичні теорії і теоретичні системи, з іншого – самі методологічні принципи, підходи, концепції, теорії. Взірцевими прикладами методологічної реконструкції першої групи теорій є новостворена нами свого часу (А.В. Фурман, 1997) *теоретична система модульно-розвивального навчання*, що повно реорганізовує і знімає актуальні на той історичний момент теорії розвивального, проблемного, модульного та особистісно центрованого

навчання [22], і *метатеорія освітньої (культуротворчої) діяльності* (2002), яка ґрунтовно ревізює теорії навчальної (пізнавальної), учбової (теоретичної) і педагогічної (виховної) діяльності, переосмислює засадничі ідеї культури і розвитку, формулює й деталізує нормативний зміст авторських принципів ментальності, духовності, розвитковості, модульності (див. [10; 14; 24]).

Аналогічним прикладом оновлення другого щабля довершених методологічних розробок є нещодавно здійснені нами (А.В. Фурман) надпредметні дослідження, а саме: а) *методологічної реконструкції системомислєдїяльного підходу до розуміння с в і д о м о с т і*, де колективна інтелектуально-рефлексивна робота методологів зі сферою свідомості відтворена на якісно вищому рівні досконалості за етапами (ситуаційний, мотиваційний, діяльний, післядіяльний) циклічно завершеного *мислєвчинення* [18]; б) *рефлексивно-вчинкової сценарної реконструкції загальної теорії діяльності* Г.П. Щедровицького у скомпонованій організованості – складній системі онтологічних уявлень, категорійних засобів, інтеграційно-діяльних можливостей і схематизацій методологічного мислення, що зосереджуються в поетапному становленні всезростаючої рефлексії й забезпечують постановня одного з найпродуктивніших інструментів мислєдїяльності – *системодїяльнісного підходу* [13]. Але найголовніше тут те, що існує фундаментальна відмінність в а р х і т е к т о н і ц і *самого оптичного знаряддя*, адже одна справа, коли мислитель чи науковець працює із об'єктивно-предметними знаннями (концепціями, теоріями) й зовсім інша – із теорія надпредметними, методологічними. У першому випадку йому на мислєдїяльнісне озброєння потрібна адекватна методологічна оптика, у другому – **метаметодологічна оптика**. Якщо перша, як впливає із сказаного, головним чином залежить від типу наукової раціональності, то друга може бути створена, по-перше, тільки у наш час, тобто на етапі компетентного обстоювання постнекласичної позиції у філософії і науці, по-друге, лише на доповнення існуючій самобутній методологічній оптиці у межах цієї позиції і, по-третє, конструювання цієї м е т а о п т и к и найкраще здійснювати або за логічною схемою чотирьох-п'яти взаємопов'язаних філософських категорій, що дають змогу рубрикувати основоположення методологічного мислення й аргументовано узасаднювати розрізнення системного методологічного знання, або за стаді-

ями розвитку методологічної рефлексії як довершеного циклу вчинення і як учинку творення методології загалом, або за обома цими траєкторіями здійснення *професійного метаметодологування*, що, вочевидь, найперспективніше.

Остання дослідницька стратегія канонічно реалізована нами (А.В. Фурман) на рубежі 2021-2022 років: за двома вищеназваними критерійними вимірами-траєкторіями створена матриця *генези методологічної рефлексії як учинку творення методології* (див. [13, с. 24-25]), горизонталь якої становлять стадії розвитку цього виду рефлексії, вертикаль – **метаметодологічна оптика** як *інтегрований механізм підбору та укомплектування лінз-модулів* взаємозалежних розуміння, мислення, діяльності, рефлексії, що укомплектовні за квінтетно логічною схемою філософських категорій «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне» (див. далі), що вповні має всі підстави бути використаною і в чинному *мультидисциплінарному* створенні теорії модульно-розвивальної взаємодії. У такий спосіб, за узагальненою саморефлексією автора, «уперше створена і презентована *матриця метаметодологічного дослідження методологічних теорій і систем*, що упрозорує в деталях їх онтологічні, категорійні, епістемологічні та засобово-інструментальні ресурси і є своєрідним п у т і в н и к о м як її адекватного витлумачення, так і уможливлення технологічно зрілого *рефлексивного сценарування* творчого та життєвого шляху будь-якого мислителя-достойника» [Там само, с. 83].

4. Переваги методологічної оптики постнекласичного ідеалу раціональності і передумови виникнення постнекласичної епістемології

Натомість М.С. Гусельцева пропонує доволі оригінальне схематичне зображення методологічної оптики постнекласичного ідеалу раціональності (*рис. 9*). До його переваг слушно віднести такі характеристики новітньої розсудливості:

а) суб'єкт та об'єкт пізнання-конструювання перебувають у світі, де вони у цій триєдиній неподільності підлягають *рефлексії*, тому передбачається (ця ознака, на жаль, не знайшла відображення на рисунку), що «дослідник рефлексує множинність теорій, методів, підходів, які вірні в контексті локально вирішуваних завдань, розкривають різні аспекти реальності,

змінюються разом із ситуацією, працюють на випередження і т. ін.; наслідком цього стає зусилля, а згодом і навичка, надрефлексивності, інтелектуальної гри антиноміями (і те, і це), практика зміни оптик...» [3, с. 45];

б) серед різних моделей інтеграції раціонального знання виокремлена й зафіксована *триангуляція* – метафоричний конструкт, фундований на розумному поєднанні різних підходів, їх комунікації і конструктивному взаємодоповненні теоретичних та емпіричних, кількісних і якісних методів у прокладанні самобутнього пошукового шляху, що зміцнює загальну знаннєву конструкцію підсумків і збільшує достовірність результатів дослідження; загалом епістемологічний сенс триангуляції «полягає у підтвердженні фактів і досягненні повноти картини досліджуваної реальності», і це тоді, коли постнекласичний тип раціональності всіляко підтримує конвергенцію наук про природу і наук про дух (В. Ділтєй), зближення категорійних матриць, методів і концептуальних засобів соціогуманітарних, технічних і природничих наук; при цьому не протиставляються якісні і кількісні стратегії пошукування, а «розподіляють між собою сфери впливу: кількісний аналіз спрямований на вивчення об'єктивної реальності, тоді як якісний слугує упрозоренню її суб'єктивних аспектів; на певних етапах дослідження кількісні методи вимагають якісного спостереження, у той час як якісний аналіз задля підвищення власної валідності прагне одержати кількісне підтвердження; більше того, в сучасній соціокультурній ситуації розвитку науки відбулася легалізація змішаної методології, де ухил у бік позитивізму чи герменевтики визначається дослідницькими перевагами» [3, с. 48, 46-47]; окрім того, вживання в одному мультидисциплінарному дослідженні різних типів триангуляції вказує на її таку синтетичну якісну характеристику, як *множинність*, що охоплює триангуляції різних видів (даних, методів, дослідників, аналізу, методологій);

в) на рисунку цілком слушно зафіксовані *множинні поля рефлексії*, у яких здійснюється довільне конструювання багатопредметної й здебільшого центрованої на людиновимірному саморозвитковому об'єкті *картини світу* на засадах поєднання різних позицій, фокусів, ракурсів його розгляду-створення; при цьому саме серед інтегральних дослідницьких стратегій провідними є ті, що пов'язані з поетапною зміною або методологічної оптики, або суто дослідницької, коли прониклий уявний погляд

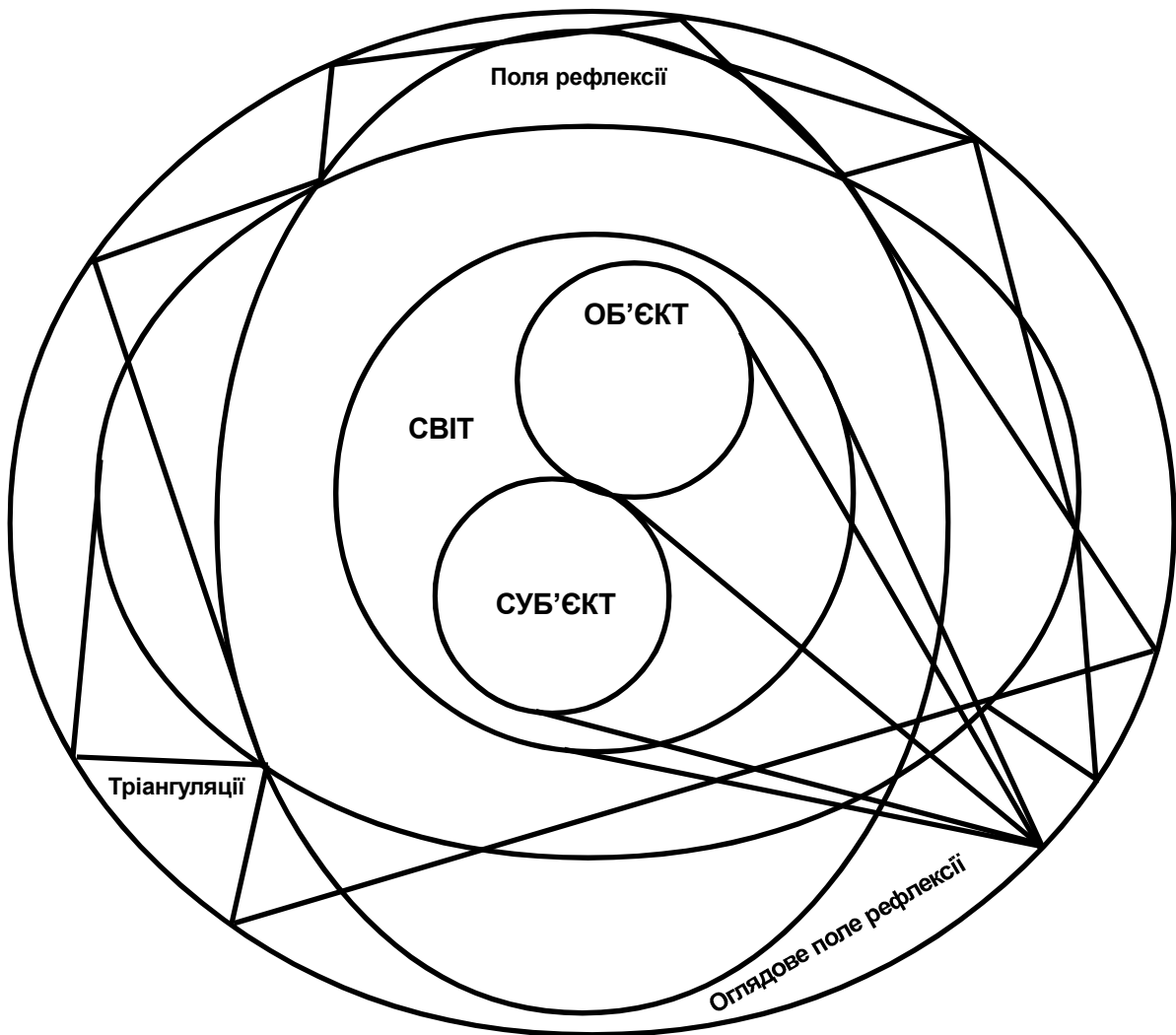

Рис. 9.
Методологічна оптика постнекласичного ідеалу раціональності
(за концепцією М.С. Гусельцевої [3, с. 46])

ученого немов зісковзує з одного пізнавального ракурсу до іншого; саме таке взаємодоповнення відрефлексованих ракурсів виявляє нові, раніше надмірні чи зайві, часто несподівані та оригінальні, можливості проникнути за горизонти видимого й раніше не досягнутого розумом; і якщо некласична епоха соціо-гуманітарних наук увійшла до історії як час *методологічних революцій і воєн*, характеризуючись непримиренною боротьбою підходів, парадигм і великих наукових шкіл, то постнекласична ця боротьбу поступово замінює ідеями толерантності, когерентності пошуково-креативних процесів, стратегіями солідарності, паритетності й особистої підтримки, значущістю жанрів, деталей, півтонів;

г) вся вищевказана комбінаторна ритміка постановки постнекласичного типу раціональності, що атрибутивно надважливо, огорнута *оглядовим або підсумковим полем рефлексії*, це – найпроблематичніша, найвідповідальніша й одночасно найевристичніша сфера самоусвідомлювальної свідомості, де розв'язуються завдання синтезу та інтеграції дослідницьких стратегій і методологем (комунікативних, проблемно-діалогічних, програмово-цілевих, мережних, системодіяльних та ін.), взаємозгодження різних методів, теорій, підходів, парадигм; на доповнення до ідей та принципів самоорганізації і креативного розвитку антропоцентричних систем, значущості культурних чинників і широкого психокультурного ланд-

шафту окремого соціуму на зміст і продуктивність наукової творчості, *рефлексивність* сьогодні є одним із визначальних критеріїв професійної компетентності вченого, що суголосний логіці якісно здійснюваних мультидисциплінарних досліджень; у будь-якому разі нині констатуємо наявність виразної тенденції: на передній план свідомісно інтенційованих мислєдїяльних зусиль постнекласично зорїєнтованих дослідників виходить *проблема складності* їх власної рефлексії, оптимальним способом розв'язання якої є досягнення кожним із них найвищих шаблів *н а д р е ф л е к с и в н о с т і*, а в канонічній досконалості – *методологічної рефлексії* (див. детально [13]).

Окрім того, М.С. Гусельцева зауважує, що дослідницька стратегія тріангуляції, уможливаючи використання у вирішенні поставлених пошукових завдань кількох і навіть сукупності методів, парадигм і методологій, не становить панацею від труднощів і помилок на шляху пізнавальної творчості науковця й неспроможна посилити відпочатку теоретично й особливо методологічно слабке дослідження. Вочевидь доцільність та ефективність практичного застосування тріангуляції також багато в чому залежить від професійної компетентності і досвіду рефлексивної мислєдїяльності дослідника. Загалом «постнекласична методологічна оптика характеризується тим, що різноманітні теорії, концепції, підходи постають як елементи інтелектуальної мозаїки, з якої під конкретне дослідницьке завдання створюється ситуативна інтеграція знання. Такого роду дослідницьке настановлення дозволяє не тільки долати фрагментацію досліджень, сполучаючи запити практики з вимогами теоретичної складності аналізу, але й осягати реальність глибше, ширше, повніше, утримуючи у свідомості «вислизаючий світ» (Е. Гіденс) чи зафіксувати окремі буттєві моменти «плинної сучасності» (С. Бауман) [3, с. 49]. До того ж «у межах однієї науки вчені зорїєнтовані на різноманітні дослідницькі перспективи: одні оперують позитивістською епістемологією і налягають на кількісний аналіз, інші прихильні до релятивістської позиції і надають перевагу аналізу якісному. Впродовж кожного дослідження складно здійснити однозначний вибір між позитивізмом та інтерпретацією, кількісним і якісним векторами методологування. У повсякденні пізнання немає єдиної методології, а існує безліч швидкоплинних виборів і тенденцій. Саме наявність багатоманітних розбіжностей сприяє пошуку консенсу між поляр-

ними позиціями, де новопостала «перехресна участь» (overlapping membership) дослідників у різних проєктах робить межі між позитивістськими і герменевтичними підходами проникними» [Там само, с. 48]. Звідси, власне, походить *парадокс постнекласичного ідеалу раціональності*, який М.С. Гусельцева формулює так: «відмова від охорони предметних меж посилює дослідницькі позиції точно так само, як і підтримка різноманітності надає розвитку системи більшої стійкості» [Там само, с. 49-50].

Насамкінець свого постмодерного пошукування названа дослідниця висновує про передумови виникнення **постнекласичної епістемології**, що унааявлюються сьогодні у вигляді тенденцій, трендів і трансформацій в *еволюції наукового пізнання*. Однак сформульовані нею основні позиції цієї новопосталої філософсько-методологічної дисципліни потребують, на наш погляд, по-перше, істотного як атрибутивного доповнення, так і деталізаційного уконкретнення, по-друге, чіткого розмежування тих аргументованих позицій, які характеризують *гносеологічний аспект чи вимір* процесу добування в подієвих актах пізнання раціонального знання як інтелектуального продукту, і тих, які стосуються суто *епістемологічного виміру*, себто об'єктивних структур та розвиткового функціонування самого цього знання, і по-третє, взаємоузгодження між собою всіх базових позиціонувань за допомогою принципів і нормативів *типологічного підходу* (див. [16, с. 182-209]).

Окреслене триєдине дослідницьке завдання було нами вирішене: за *подвійним принципом кватерності* побудована просторова модель основних аргументів-позицій постановки постнекласичної епістемології у взаємодоповненні двох аспектів рефлексивного методологування – гносеологічного та епістемологічного (**рис. 10**), які традиційно ототожнюються. Проте ми дотримуємося вочевидь *різних методологем* обох цих філософських дисциплін, зважаючи насамперед на сутнісно відмінні *категорійні опозиції* (дихотомії), з якими вони в дійсності чистого мислення здійснюють реальне інтелектуальне практикування. Так, якщо гносеологія, конституюючи теорію *п і з н а н н я*, розгортає свої уявлення навколо опозиції «об'єкт – об'єкт», то епістемологія, конструюючи теорію *з н а н н я*, працює в рамках опозиції «об'єкт – знання». У першому випадку мовиться про принципи, закономірності та особливості процесу філософського, наукового, художнього чи іншого пізнання та його осідання або

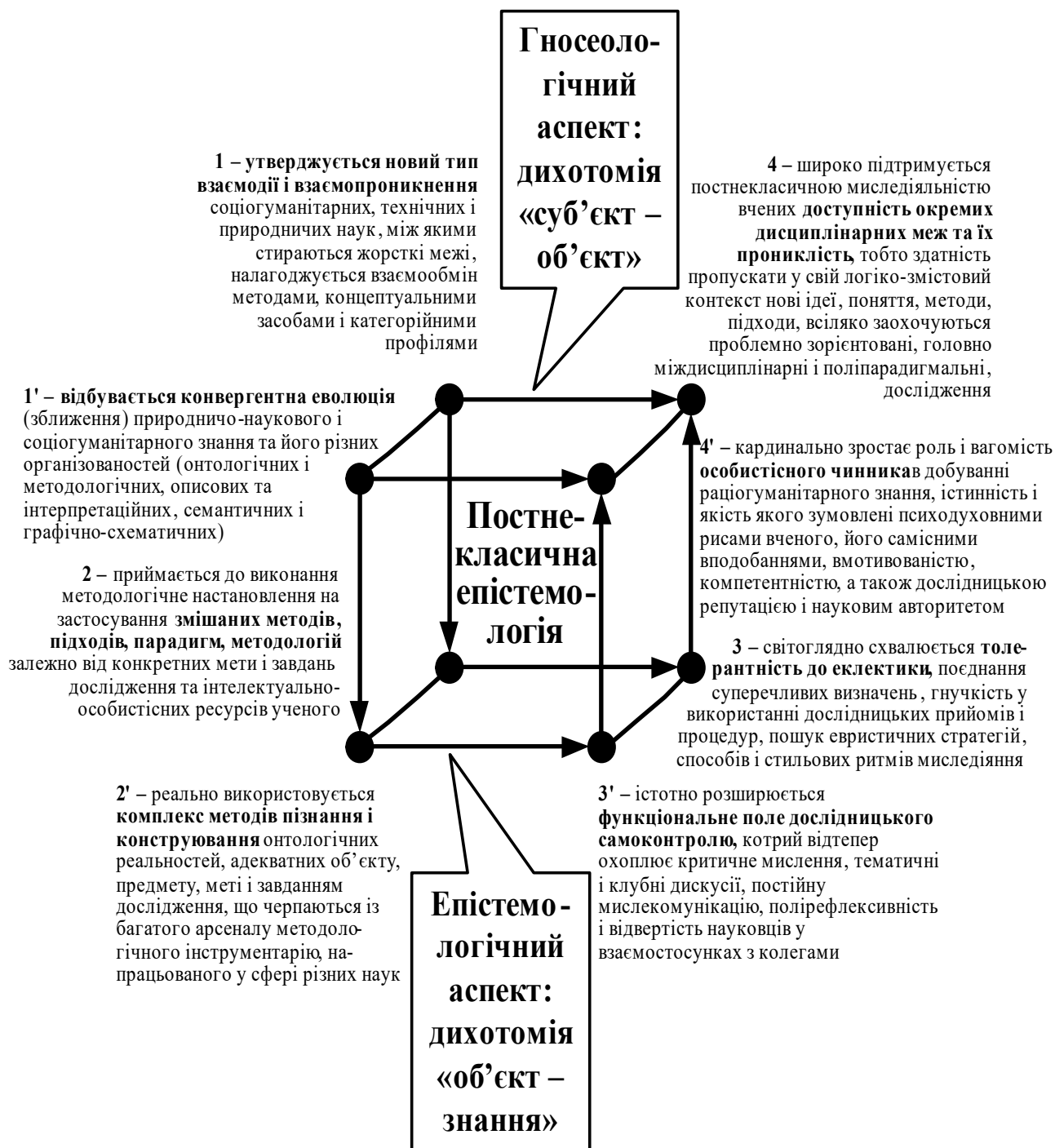

Рис. 10.

Основні аргументи-позиції постановня постнекласичної епістемології у взаємодоповненні гносеологічного і власне епістемологічного аспектів рефлексивного розгляду (автор А.В. Фурман, створено 13.08.2022 р., друкується вперше)

воб'єктивування у відповідних продуктах (архетипах, поняттях, знаннях, категоріях, картинах тощо), у другому – про структурну побудову, функційне розмаїття й безупинний розвиток (зокрема розпросторення, збагачення та ущільнення, згортання) самого *знання як буттєвої даності*. Все це вказує на один примітний факт методологічного сенсу: хоча новітня епістемологія й виносить за межі свого рефлексивного розгляду суб'єкта пізнання, все ж вона має на увазі, що він існує, так би мовити, за кадром, присутній латентно, не проявлено, емпірично неявно. Причому ця присутність є визначальною, адже у тріаді «суб'єкт – об'єкт – знання» без суб'єкта втрачає призначення і зміст вся конструкція, й саме він встановлює і розкриває те, яким окремий системний об'єкт сприймається, конструюється, пізнається, мисленнево чи діяльно опрацьовується, рефлексується. І взагалі, без людини як суб'єкта та особистості об'єктів у природі чи в трансценденції поза свідомісним зусиллям (актом) не існує. Інша річ, що кожен мислитель-дослідник має всі підстави, зайнявши певну методологічну чи дисциплінарну позицію, обирати для скрупульозного мисле-рефлексивного оперування виявленими об'єктами пізнання/конструювання будь-які категорії й опозиції, схеми, профілі, матриці (хоча, звісно, це він повинен вичерпно обґрунтувати на метарівні філософського методологування). До прикладу, гносеолог, охоплюючи інтелектуальним баченням вказану тріаду в цілісності, здебільшого зосереджує увагу на дихотомії перших категорій, водночас не хетуючи і третьою (знанням), тоді як епістемолог свою розмірковувальну інтенційність центрує довкола безсуб'єктної опозиції, цікавлячись еволюцією розвитково-функціонального саморуху своєрідного – об'єктивного, раціонального – знання.

Відношення епістемології до *категорії об'єкта* багато в чому аналогічне прихованій наявності *суб'єкта-спостерігача у теорії відносності* А. Енштейна, котрий, здавалося б, абсолютно відсутній в обох її версіях (1905, 1916) та у відомій формулі: $E = m \cdot c^2$. Проте, зважаючи на фундаментальну ідею того, що немає підстав говорити про фізичний зміст швидкостей або прискорень без визначення системи відліку, у завуальованій формі, а саме у вигляді «нескінченно розширеної системи відліку» (спеціальна теорія) й особливо у «локальній системі відліку» (загальна теорія), цей спостерігач усе ж таки уприсутнений латентно, тобто приховано, невидимо, за

фізичним горизонтом людського сприйняття.

У будь-якому разі, на наше переконання, постання постнекласичної епістемології буде продуктивним тільки за умови диференційованого й згармонізованого поєднання бінарної сукупності засадничих позиціонувань і відповідних їм методологічних настановлень гносеологічного та епістемологічного аспектів чи вимірів рефлексивного розгляду надскладних саморозвиткових об'єктів. І перший крок у цьому напрямку здійснено, що наочно підтверджує запропонована нами кубічна типологізаційна модель (рис. 10). Але очевидно, що піднята тут проблематика потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Отже, незважаючи на вказані переваги, запропонована Мариною Гусельцевою схема постнекласичного ідеалу раціональності (див. попередю рис. 9) є малоінформативною, графічно заплутаною й вельми редукованою за набором атрибутивних параметрів і за структурно-функціональною мозаїкою реального стану справ у сфері наукової постнекласики. Тому нами вперше пропонується більш деталізована *авторська модель методологічної оптики типу в постнекласичній раціональності*, що максимально мінімізує негативи вищезгаданої схеми й одночасно вагомо урештєвляє, звісно, наскільки дозволяють сучасні знаково-графічні засоби, буттєве полотно всезростаючого постнекласичного інтелектуального дискурсу (рис. 11). Перш ніж охарактеризувати переваги пропонованої авторської моделі на рівні підсумкової рефлексії, значимо важливу *еволюційну закономірність* в історичному поступі ідеалів/типів наукової раціональності.

Еволюційні віхи історичного розвитку науки посутньо характеризуються кількома стрибкоподібними кардинальними *ускладненнями загальної архітекτονіки сфери раціональності*, які є можливість типологізувати, відштовхуючись щонайменше від чотирьох критеріїв розрізнення (див. попередю рис. 4), а далі унаочнено – кількісно і якісно – презентувати їх у вигляді вищенаведених схем Марини Гусельцевої та пропонованих нами авторських моделей. Так, кількість атрибутивних параметрів наукової раціональності за першої концепції, себто у ситуації класичного типу, становить *два*, некласичного – *чотири*, постнекласичного – *шість*. А це означає, що має місце одномоментний приріст атрибутів – *плюс два*, тоді як за другої концепції онтологічна картина цих типів істотно ускладнюється: вона відповідно складає *вісім, десять*

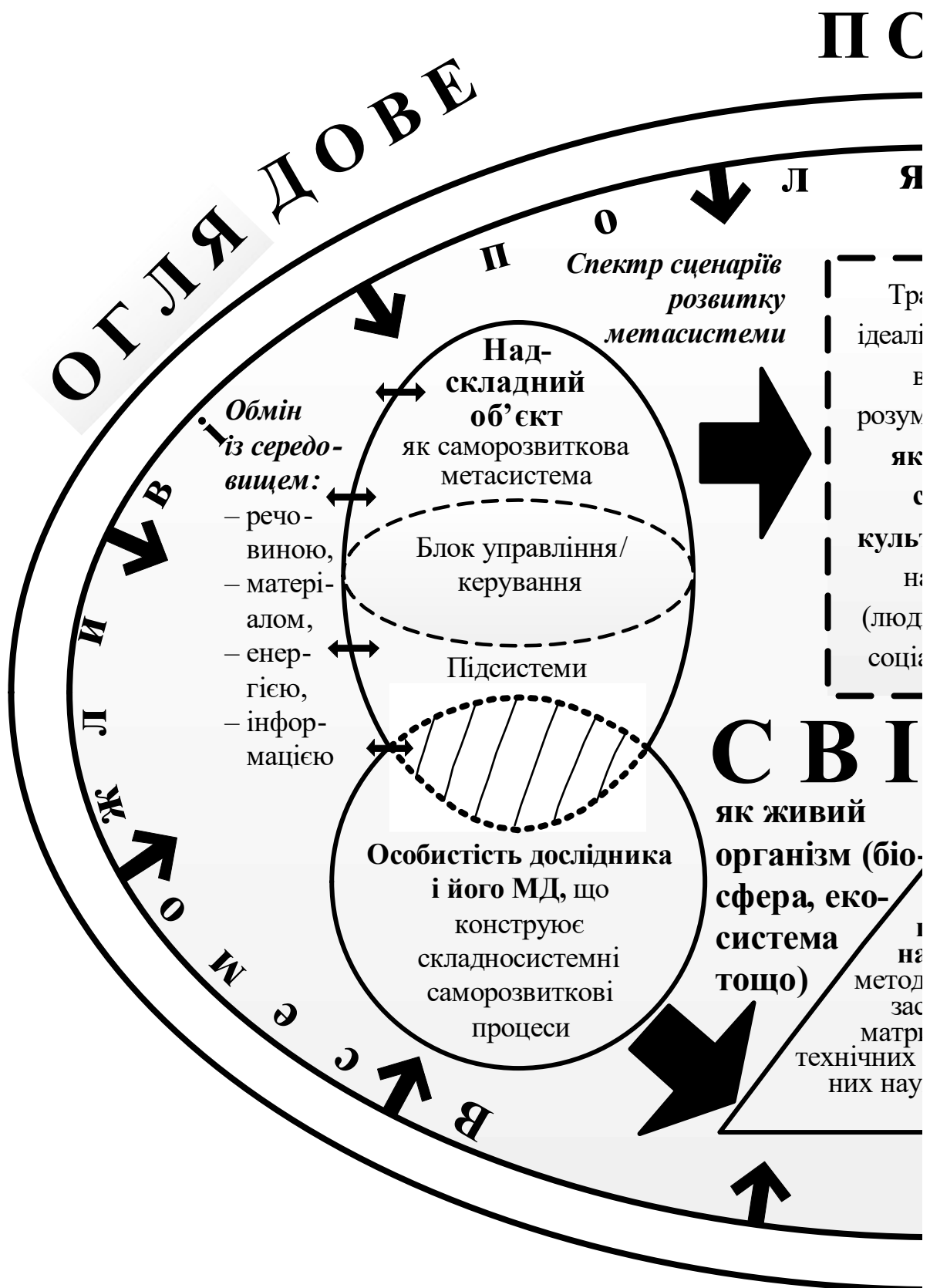

Рис. 11. Методологічна оптика постнекласичного (автор А.В. Фурман, створено)

О Л Е

РЕФЛЕКСІЇ

Я

р

е

ф

л

е

к

с

і

і

Грансформація
алів і норм науки
в напрямку
уміння пізнання
як важливого
складника
культури і ціннісно
наповненого
одиновимірного)
ціального життя

Історико-
раціональна і в
надрефлексивній кано-
нічності методологічна
реконструкція розвитку
науки, її парадигм,
дисциплінарних матриць,
методологем та
епістемологічних
організованостей

- мультидисциплінарність,
- поліпарадигмальність,
- надрефлексивність,
- триангуляції,
- мислесхеми

І Т

іо-

2. Зародження
методології
постнекласичної
науки, що інтегрує
оди, концептуальні
засоби і категорійні
гриці природничих,
іх і соціогуманітар-
аук та уможливило
діалог культур

1. Постанова постнекласичної
епістемології, яка утверджує
синтез різних знань, множин-
ність методологічного інст-
рументарію, толерантні-
сть до еkleктики, чіт-
кий дослідницький
самоконтроль

і дванадцять, тобто внутрішній приріст атрибутів залишається також *плюс два*, проте наявний різкий синхронізований зсув у сторону збільшення кількості визначальних параметрів між обома концепціями – *плюс шість* у кожному із трьох інваріантних модусів раціональності. А це вказує на те, що в нашому випадку наука як необхідний сегмент культури в осередді ідеалів/типів раціональності розвивається магістральним шляхом *безупинного примноження складності* й відтак досягнення все більш повної (рефлексивної) реалістичності того, що насправді, передусім у буттєвій мозаїці суспільного повсякдення, відбувається у цій поліінтегрованій сфері пізнавальної творчості людства.

Але, попри розбухлі метастази глобалізації і тоталітарне розпросторення інформатизації, найпримітніше те, що сьогодні ці три типи раціональності, причому в їх численних модифікаціях, функціонують одночасно, то суперечачи один одному, то не «помічаючи» опонентської присутності інших дослідницько-епістемологічних стратегій, то плюралістично реагуючи на їх відмінності та еклектичну множинність похідних знанневих позиціонувань. Із цього приводу Вячеслав Стьопін пише так: «Виникнення кожного нового типу раціональності не приводить до зникнення попередніх типів, а лише обмежує сферу їх дії. При вирішенні низки завдань неklasичний і постнеklasичний підходи можуть бути надмірними і слушно обмежитися класичними нормативами дослідження. Наукова раціональність на сучасній стадії розвитку науки є гетерогенним комплексом зі складними взаємодіями між різними історичними типами раціональності» [12, с. 9]. У цьому смисловому контексті українська дослідниця Зіновія Карпенко додає, що, «хоча ідеали, принципи і норми класичної науки з технологічним прогресом людства розвиваються, вони, тим не менш, у багатьох випадках необхідні й доцільні, проте не єдино можливі...», тому згодом «запроваджено неklasичний канон досліджень у психотерапії, що спирався на холістичне розуміння й телеологічну інтерпретацію прихованих мотивів поведінки людини», а «епоха раннього постмодерну запропонувала постнеklasичний канон оцінки ефективності психотерапії, який враховував комплексний вплив різних психотерапевтичних чинників (специфічних психотехнік та умов, особистісних рис-якостей і цінностей психотерапевта) на свідомість і поведінку клієнта...» [7, с. 99, 108].

5. Порівняльно-параметричне обґрунтування типів раціональності за віхами еволюційного ускладнення наукового знання

Подамо стисле параметричне визначення трьох змодельованих нами типів раціональності за логікою культурно-історичного *ускладнення еволюції наукового знання*:

1. Об'єкт дослідження (пізніше – мислєдіяльнісного оперування) наявний у всіх трьох ідеалах раціональності, хоча і є докорінно різним за особливостями їх системної організації, що підлягають освоєнню в лоні науково-дослідницької діяльності; так, спочатку цей об'єкт ізольований від світу як проста система, потім він є складним і перебуває у великому об'єктивному світі як саморегуляційна система й, насамкінець, він виокремлений як край надскладний, неподільно пов'язаний зі світом як цілісним живим організмом, функціонує, змінюється й утверджує свою рекурсивну здатність (тобто самодостатні дочірні підсистеми) як саморозвиткові (зокрема людиновимірні) *метасистеми*, що поєднують різні організованості та компоненти, мають блок управління/керування, характеризуються відкритістю, динамічністю, неврівноваженістю. Проте не менш важливими атрибутами, що властиві надскладним об'єктам, які конструюються і вивчаються методами, нормами і засобами постнеklasичної науки, є, з одного боку, *постійний обмін* між ними і середовищем та світом у цілому речовиною, матеріалом, енергією, інформацією, з іншого – мислєдіяльність дослідника, що не тільки проєктує і творить метасистему саморозвиткових процесів, а й входить у своїх ціннісно-особистісних визначеннях (властивостях, станах, тенденціях, рисах-екзестеціалах) до таких (людиновимірних, соціотехнічних, вітакультурних тощо) об'єктів-систем як їх необхідний складник чи елемент.

2. Суб'єкт пізнання (згодом – оперування, конструювання) за стадіями культурно-історичного розвитку науки поетапно й багатогранно розширює функціональний простір свого активного впливу на обраний об'єкт, що протистоїть йому, ідеалізується та упредметнюється, потрапляючи під силове інтелектуальне поле рефлексії. Спершу він постає у ролі *класичного дослідника*, котрий займається науковим вивченням, спостереженням, експериментуванням, аналізом простих об'єктів в іде-

ально мислимих (повно абстрагованих від реальних явищ) ситуаціях добування раціональних знань як єдино можливої істини про об'єкти цього порядку. Потім дослідник посилює власну пізнавальну суб'єктність шляхом налагодження безперервної взаємодії зі складним об'єктом пізнання як саморегульованою системою, що містить прямі і зворотні зв'язки між її управлінською ланкою і компонентами, а сама взаємодія спричинена історичним характером людського розуму як через канал нової інтерпретації ідеалів і норм наукової праці, так і через формат відрефлексування використовуваних засобів та операцій пізнавальної діяльності. У подієвому вимірі постнекласики дослідник, образно кажучи, переростає самого себе, тобто виходить за горизонти власної пізнавальної суб'єктності у психодуховні засвіти нових організованостей суб'єктивної реальності – стає особистістю та індивідуальністю із самісною мозаїкою потребо-мотиваційної, емоційно-вольової, ціннісно-сислової і спонтанно-креативної сфер. Отож за цих умов *людська вчинкова дія*, мислєдіяльність із зовнішнього фактора відносно саморозвиткової системи перетворюється на значущий соціокультурний компонент-чинник її актуальної буттєвості, що містить ціннісні маркери і методологічні оптики дослідження зі спектром можливих сценаріїв генетико-функціонального утвердження такої системи.

3. Обмін надскладної відкритої метасистеми із зовнішнім середовищем (оточенням, довкіллям, простором) *речовиною, матеріалом, енергією, інформацією*. Дана атрибутивна властивість характерна лише для об'єктів постнекласичного розумового опрацювання. Річ у тім, що за класичного ідеалу раціональності об'єкт пізнання, будучи простою системою, ізольований як від зовнішнього світу (простір і час являють собою відсторонені ідеалізації), так і від мислєдіяльності дослідника, за некласичного – це вже складна система, що входить у взаємодію із суб'єктом пізнання, будучи одним із неозорого масиву об'єктів навколишнього світу, який підлягає певному освоєнню, зважаючи на історичний характер людського розуму. Тому тільки у саморозвиткових системах формуються окремі інформаційні структури, що фіксують життєво важливі для цілісності об'єкт-системи особливості її взаємодії із безпосереднім ситуаційним контекстом свого існування, долучаючи до неї «досвід» попередніх контактувань. До таких систем, як зазначалося, відносяться біологічні

об'єкти, економічна і техніко-технологічні системи, об'єкти нанотехнологій і генетичної інженерії, соціальні організації та психокультурне довкілля.

4. Спектр можливих сценаріїв розвитку метасистеми, що виникають на етапах її фазових самоорганізаційних переходів, у точках біфуркації (роздвоєння) траєкторій подальшого розвитку, що характерно для об'єктів постнекласичної науки. Який з імовірних сценаріїв реалізується, залежить головним чином від умов її взаємодії із довкіллям. Якщо, скажімо, людина своїми мисленням і діяльністю спрямовує чи стимулює розвиток такої складної системи, то це прискорює перебіг обмінних процесів, породжує неочікувані аттрактори чи навіть багатовимірні фрактальні структури, конструктивно взаємодоповнює природне і штучне, об'єктивне і суб'єктивне, дане і створене. Важливо підкреслити, що зміна системно-функціонального ритму роботи-розвитку такої динамічної самоорганізованості відбувається здебільшого за *вчинковим принципом* у їх осередді або центральній ланці – *саморегуляції*, що охоплює чотири еволюційні етапи: а) початкову, ситуаційно зумовлену, б) усуб'єктнену, інтенційно оновлену, в) потенційно можливу за умов продовження розвиткового життєдіяння системи і г) виникнення якісно нового типу саморегулювання, зокрема й формування нових, відносно цілісних і самостійних, підсистем. Яскравими прикладами рефлексивно-вчинкового сценарування, як нещодавно доведено нами (див. [13]), є будь-яке зріле філософування, професійне методологування й особливо *метаметодологування*, котрі здійснюються над такими вкрай складними епістемними системами, як міждисциплінарні і методологічні теорії, підходи, парадигми.

5. Ідеали і норми наукового пізнання, що підлягають істотній трансформації від першого до третього типу раціональності. Зокрема, для класичної науки за основоположне прийнято методологічне настановлення здійснювати пояснення та опис виключно характеристик об'єкта, і *д е а л о м* є об'єктивне знання, механічна картина світу як цілком прийнятне парадигмальне зображення природи і суспільства. Некласична наука істотно розширює горизонти канонів і нормативів дослідницької роботи. Щонайперше вона виходить із *діяльничної природи пізнання*, утверджує ідеал вірогіднісної і цільової причинності, відмовляється від прямолінійного онтологізму і за-

кріплює розуміння відносної істинності теорії і картини світу. Постнекласично зорієнтований сьогочасний науковий дискурс ще більшою мірою перетворює ідеали і норми власної ковітальності. Насамперед пізнання починає розумітися як важливий складник культури і ціннісно наповненого – людиновимірного – соціального життя. Водночас «історичність системного комплексного об'єкта і варіабельність його поведінки припускають широке використання особливих способів опису і прогнозу його станів – визначення можливих сценаріїв розвитку системи у точках біфуркації. З ідеалом побудови теорії як аксіоматично-дедуктивної системи все більше конкурують теоретичні описи, засновані на практикуванні методу апроксимації, теоретичні схеми, що використовують комп'ютерні програми і т. ін. У природознавство починає ширше вводитися *ідеал історичної реконструкції*», що раніше застосовувався переважно в гуманітарних науках (історія, археологія, мовознавство, літературознавство тощо) [12, с. 9]. До того ж більш прискіпливим комплексним дослідженням підлягають так звані *людиновимірні об'єкти*, у які особа, група, соціум задіяні як інтегральний компонент, або як рекурсивний чинник. При їх конструюванні і вивченні пошук істини виявляється тісно пов'язаним із визначенням стратегій і можливих напрямків перетворення таких м е г а о б ' е к т і в, що актуалізує дію як загальнокультурних цінностей, так і чисто гуманітарних, морально-етичних, що обмежують вільне експериментування, некомпетентні спостереження та опитування.

6. Методологічне і методичне забезпечення мислєдїяльнїсного досягнення рїзних ідеалїв раціональності є докорінно відмінним на окремих віхових етапах розвитку науки як самобутньої сфери духовного виробництва людства. Так, для класичного етапу характерним є пошук єдино правильного методу, адже пізнання переважно зводиться до спостереження та експериментування із простими об'єктами, що розкривають таємниці своєї сутнісної буттєвості людському розуму, який дистанційований від речей, займає сторонню позицію стосовно самих цих об'єктів. Для некласичного етапу притаманний вихід на побудову *ідеальних моделей реальності*, тобто онтологічних картин світу, або предметних онтологій окремими науками, та розробка самобутніх мов раціонального описання тих складних системних об'єктів, що саморегу-

люються і самовідтворюються внаслідок взаємодії із середовищем. Методологічний арсенал засобів та інструментів постнекласичної мислєдїяльності істотно розширюється насамперед завдяки утвердженню нового типу взаємопроникнення соціальних, гуманітарних, технічних і природничих наук. Зокрема, кардинально ускладнюється методологічна оптика полідисциплінарних і парадигмальних досліджень, які відтепер комплексно поєднують фундаментальні і прикладні розробки, онтологемі і методологемі, кількісні та якісні методи, описові та інтерпретаційні способи обробки інформації. Історико-раціональна реконструкція розвитку різних упредметнених гілок науки сьогодні отримує вершинну надрефлексивну канонічність у вигляді т е х н о л о г і ї *методологічної реконструкції* всеможливих теорій, парадигм, дисциплінарних матриць та будь-яких більш-менш цілісних епістемологічних організованостей. Наочним підтвердженням цього є інтелектуальні практики групового мислєвчинення представників чинної наукової школи (див. [1; 9; 12, т. 4]), у часопросторі якої формується і набуває вагомості *рефлексивно-вчинковий ідеал/сценарій* методологічної реконструкції загальних і предметних теорій, філософських і наукових підходів, що наявні в історії розумових досягнень людства (див., до прикладу [13; 18]).

7. Принципи та підходи у здійсненні пізнавальної творчості. Еволюційний сценарій розвитку наукової раціональності фіксує епохальні зміни у її ідеалах й, відповідно, у типах, що знаходить первинне рефлексивне відображення у методологічних принципах і підходах як логічно обґрунтованої сукупності принципів. Оскільки в класичному варіанті розсудливості простий об'єкт ізольований від середовища і від дослідника, то цілком достатньо віднайти єдино правильний метод та дотримуватися чітких нормативів розумової роботи, щоб пізнати його. Інша ситуація виникає за некласичного способу розмірковування: зважаючи на те, що дослідник відтепер оперує із холістично складними об'єкт-системами, що долучені до світу як до великої системи, йому, для того щоб достеменно пізнати їх, потрібно витлумачувати саме як системи саморегульовані та здійснювати над ними окрему діяльність – пізнавально-пошукову, науково-дослідницьку. Тому тут атрибутивної вагомості набувають *категорії системи і діяльності*, котрі згодом трансформуються у п р и н ц и п и (системності, єдності свідомості

і діяльності та ін.), далі у системний та діяльнісний підходи й насамкінець, – у системодіяльнісний підхід і навіть у *системодіяльнісну методологію* (див. детально наукові праці А.В. Фурмана і Г.П. Щедровицького). Новітній етап постання постнекласичної науки знаменує утвердження *низки принципів*, що дають змогу працювати із найскладнішими саморозвитковими об'єктами, які функціонують в умовах проблематичних, динамічних, часто нелінійних і чітко невизначених, взаємодій зі світом і з самим дослідником, а також обстоює ідеї методологічного лібералізму і плюралізму, ціннісні настановлення на інтеграцію, змішування і навіть еkleктику всюдоступних дослідницьких стратегій, методів, засобів і стилів роботи. Мовиться передовсім про мінімум шість канонічно значущих принципів: *мультидисциплінарності, поліпарадигмальності, надрефлексивності, синтетичності* (поєднувальних тріангуляцій), *кватерності і квінтетності*, що отримують графічно-символічне оформлення у вигляді одинарних, подвійних, четвірних і багатовимірних миселесхем. Водночас, на наше переконання, найактуальнішими і найевристичнішими в наступні десятиліття будуть метатеоретичні і метаметодологічні дослідження.

8. Різні епістемологічні організованості та системно і якісно неоднорідні знання як продукти наукового пізнання добуваються у ситуаціях утвердження докорінно відмінних методологічних оптик трьох зазначених типів раціональності. Так, основним продуктом *класичної науки* є теорія як монолісність рафінованого раціонального знання, що вибудовується на фактологічному (емпіричному і суто експериментальному) підґрунті завдяки застосуванню правильного методу, тоді як досягнення достовірності, об'єктивності, валідності самого теоретичного дослідження вимагає повного усунення (елімінації) під час його проведення випадкових перешкод, суб'єктивних чинників, історичного спричинення розумової діяльності людини. В обґрунтуванні теорії тут головним є дотримання вимог двох принципів: її підтвердження досвідом, емпірикою та очевидністю (своєрідні наочність чи явність) її фундаментальних постулатів. Приміром, за еталон на етапі світоглядного владарювання класики було прийнято ті фізичні теорії, які точно й однозначно відповідали об'єкту пізнання, формували механічну картину світу як першу наукову онтологію фізики. Із двох альтернативних теоретичних описів однієї і тієї

ж сфери досвіду істинним вважався тільки один. Продуктивність *некласичної науки* істотно розширює спектр епістемологічних джерел, форм, зорганізованостей. Зокрема, крім численних предметних теорій, що уможливили створення множинних наукових і дисциплінарних онтологій, у фарватері *епістемологічного повороту* на рубежі ХІХ-ХХ століть була теоретична (передусім квантово-релятивістська) фізика і структуралізм у соціогуманітарних науках. Найпримітнішою у цей історичний час була тенденція відмови від прямолінійного онтологізму та розуміння відносної істинності наявних теорій і загальної картини світу. Ідеал єдиної істинної теорії, що калькує досліджувані об'єкти, замінюється нормою, яка дозволяє альтернативні і теоретичні описи однієї і тієї ж реальності, в кожній з яких може міститися аспект об'єктивного, хоча й відкритого та відносного, знання. Некласична культура раціонального мислення, тяжіючи до позитивізму, все ж визнає історичний характер людського розуму, вдається до прискіпливого аналізу засобів та операцій пізнавальної і практичної діяльності, схарактеризовуючи методи пізнання складних саморегульованих систем і способи постановки дослідницьких завдань у співвіднесенні з онтологічними постулатами науки. *Постнекласична наука* посутньо розширює епістемологічну палітру продуктивних оприявнень цього новітнього й поки що вершинного типу раціональності. Мовиться не просто про теоретичні і методологічні моделі, концепції, теорії, парадигми, науково-дослідницькі програми, а про постання окремої – еволюційної, інтегральної, самобутньої – дисциплінарної гілки сучасного філософсько-наукового дискурсу – *постнекласичної епістемології*, яка обґрунтовує і розвиває синтез різних знань, множинність використовуваного методологічного і методичного інструментарію, принципи толерантності до еkleктики, гнучкість у застосуванні різних дослідницьких технік, процедур, прийомів, евристичне функційно-рольове поле дослідницького самоконтролю і критичного мислення професійних науковців, їх відвертість, комунікативність, саморефлексивність, сумлінність, компетентність, відповідальність (див. *попереду*).

9. Зародження методології постнекласичної науки, що більш-менш відрефлексовано відбувається на рубежі ХХ-ХХІ століть. Якщо класична методологема центрується докола емпіричного (через спостереження та експери-

ментування) вивчення, пояснення та опису властивостей і характеристик ідеалізованих чи вичерпно ідеальних об'єктів як простих систем, то неklasична, крім того, що переходить до вивчення складних об'єктів як саморегульованих (структурно-функціональних) систем, орієнтується на діяльнісну природу процесу пізнання, осмислюючи засоби та операції, поняття і методи ефективної мислєдіяльності. Зовсім іншого ступеня складності та досконалості досягає методологічна оптика постнеklasичної раціональності, де одним із важливих культурно значущих продуктів розиткового опрацювання якої є початок еволюції окремішнього дисциплінарного відгалуження у сфері філософування – сьогочасної *філософської методології*. Інноваційність цього відгалуження характеризують такі засадничі м о м е н т и – с в і д ч е н н я *рефлексивного методологування*: а) виникає новий тип взаємодії природничих, технічних, соціальних і гуманітарних наук, «наук про природу і наук про дух» (В. Дільтей), що налагоджує обмін у їх царині методами, концептуальними засобами, категорійними матрицями, підходами і парадигмами; б) налагоджує *діалог культур*, зокрема західного (новоєвропейського) і східного (старокитайського) світосприйняття і мислєдіяння, виходячи зі стратегій ненасильства і добровільності та викликаючи до життя особливі (синергійні, фрактальні, саморекурсивні тощо) технології чи циклоритми спільної мислєкомунікації, оргдіяльнісні моделі і сценарії кооперації та координації творчої співпраці між представниками різних філософських і наукових шкіл; в) уможливує в перспективі утвердження нового типу інтеграційної єдності істини і моральності, а відтак істинного знання та етичної поведінки в інтелектуальній і практичній роботі з людиновимірними метасистемами, що вимагає також від дослідника постійного ситуаційно-рефлексивного узгодження цілераціональних дій і ціннісно-сміслового вчинення. Крім того, нині все більшої значущості набувають міжнаукові і мультидисциплінарні дослідження, об'єктно-предметний формат яких охоплює складні природні, технічні та соціальні комплекси, людиновимірні, ковітальні і психокультурні сфери та організації людського глобалізованого повсякдення. А це вимагає дієвого поєднання внутрішньо-наукових цінностей (пошук істини, продукування раціонального знання) із загально-людськими вартостями, потребує проведення соціальної і суто етичної експертизи пропоно-

ваних професіоналами дослідницьких програм і проєктів, які б унеможливлювали катастрофічні наслідки для людини наукових відкриттів.

10. Світ (зокрема простір і час) *гносеологічно, екзистенційно і діяльнісно по-різному задіяний в історично змінних онтологічних картинах взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання*, що створюються в неоднакових типологічних рамках раціональності. За класичного типу с в і т перебуває за межами зазначеної взаємодії, де *простір і час* існують за порогом системної організації простих об'єктів, тобто як щось зовнішнє відносно них, а тому абсолютизуються і використовуються як теоретичні ідеалізації, що наділені онтологічним статусом. За неklasичного типу раціональності місце світу в загальній мозаїці реального здійснення наукового пізнання кардинально змінюється: відтепер взаємодія гносеологічного суб'єкта та об'єкта вивчення переноситься і відбувається у *єдиному світі* як великій системі, що пізнається розумовими ресурсами інтелектуалів і достойниками людства. При цьому своєрідною логіко-змістовою зв'язуючою ланкою у тріаді «суб'єкт – об'єкт – світ» є *категорія діяльності*, багатоваріантне оперування якою й утверджує *ідею відносності* (досвіду, методу, знання, теорій, картини світу), тому в підсумку тут створюються вже не абсолютний універсум, а ідеальні моделі реальності. Отож засадничі ідеали і норми, обстоюючи діяльнісну сутність пізнання, дають змогу розглядати пізнавальний розум не як дистанційований від досліджуваного світу, а як такий, що знаходиться всередині нього, спричинений ним. У ситуації компетентної постнеklasичної розсудливості в пізнанні та конструюванні дійсності *світ постає в докорінно іншій іпостасі – у ролі живого організму*, з яким не можна бездумно чи аморально експериментувати, маніпулятивно змінювати, безупинно експлуатувати, адже це не знеособлене неорганічне поле чи завмерлий на нічний відпочинок технопарк. *Біосфера* Землі, як відомо, – це *глобальна екосистема*, у якій безпосереднє довкілля людського буття є вселенськи доконче цілісним (передусім співіснування флори і фауни) організмом, у який задіяна людина як ковітальна, високорозвинена, свідома істота. Істинне пояснення та опис нововиявлених людиновимірних об'єктних метасистем формує *ідеал ціннісно узалеженого дослідження*, практикування, конструювання, рефлексування. Вони вимагають дотримання життє- і здоров'язбері-

гаючих принципів, норм, методів і технологій, відстеження динамічних змін синергій та мультимодальних характеристик, врахування несилових форм і контекстних передумов взаємодії, що засновані на кооперативних й обопільно рекурсивних афектах. Все це одночасно розширює смисловий горизонт евристичного використання *категорій простору і часу*: названі метасистеми нарощують нові рівні власної організації, що супроводжуються зміною перебігу їх внутрішнього часопростору.

11. Поле рефлексії як важливий параметр науково-дослідницької діяльності вченого сутнісно присутнє в методологічній оптиці всіх типів раціональності, хоча й у різному цілефункційному навантаженні. Так, за *класичного типу* в його формат потрапляє виключно ізольований об'єкт дослідження як проста (здебільшого механічна або природна) система, за *некласичного* у це поле інтенційованого усвідомлення втрапляють усі складові параметричної мозаїки цілісної картини наукового пізнання – базова тріада «об'єкт – об'єкт – світ», основне і похідні методологічні настановлення, процедурні та епістемні організованості пізнавальної діяльності. Стосовно методологічної оптики *постнекласичної раціональності* важливо підкреслити головне: тут виникає й реалізується багатоманіття всеможливих полів рефлексії, у рамках яких здійснюється довільне конструювання надскладних саморозвиткових процесів, ситуацій, подій на засадах оперування різними дослідницькими стратегіями і ракурсами, різними методами, підходами, теоріями, парадигмами. При цьому інтегральними утвореннями пошукового мислення є або так звані змішані методи (зміна дослідницької оптики шляхом ковзання уявним поглядом від одного пізнавального ракурсу до іншого), або тріангуляції (почергова зміна методологічних оптик чи інструментальних наборів кількісних і якісних методів), або кватерні чи квінтетні мислесхеми (інноваційний інструмент методологічного мислення різного ступеня понятійно-категорійної складності – удвоєного, утроєного, четвірного чи енного порядку).

12. Оглядове поле рефлексії – найпроблемніша й одночасно найбільш креативна та евристична *сфера надрефлексивності*, утвердження миследіяльнісного і мислевчинкового конструктиву *методологічної рефлексії*, що виникають й набувають інтелектуального

употужнення тільки за постнекласичного ідеалу/типу раціональності. Тут дослідник, домагаючись пізнавальними ресурсами і силою духу замикання власної свідомісної здатності на найскладніших воб'єктивуваннях і на процесному перебігу своєї розумової діяльності, прагне обійняти внутрішнім мисленнєвим поглядом неосяжне, незвідане, утаємничене, задіюючи у цей самісний полірефлексивний потік доступні йому теорії, методи, підходи, парадигми, котрі вірні, як виявляється, лише в контексті конкретних дослідницьких цілей і локально вирішуваних ситуативних пошукових і творчих завдань, розкривають й оприявнюють різні аспекти реальності, змінюються разом із ковітальними обставинами повсякдення, працюють на випередження і культуротворення. Власне продуктивним підсумком усього цього і стає зусилля, а згодом учинкова дія і сформована навичка надрефлексивності, інтелектуальної гри антиноміями, мислесхемами, методологемами, практика зміни рефлексивно-вчинкових сценаріїв та оптик.

Отже, розгорнуте схарактеризування усіх дванадцяти засадничих лінз-параметрів методологічної оптики постнекласичного типу раціональності в рефлексивно-аналітичному порівнянні з оптиками класичної і некласичної науки у п е р ш е не тільки концептуально упанорамнює постання у взаємодоповненні трьох культурно значущих *миследіяльнісних рівнів розиткового функціонування методології сучасного інтелектуального дискурсу*, а й надає категорійному поняттю «методологічна оптика» повноцінності філософсько-наукового т е р м і н а, перетворює його на незамінний і винятково ефективний і н с т р у м е н т професійного методологування. Окремо підкреслимо ще й той позитивний момент, що евристичність його настільки потужна, що, як кілька років тому доведено нами (див. [1, с. 827-838; 17]), цілком слушно розглядати і конструювати *методологічну оптику циклічно-вчинкової організації теорії* як найдосконалішої форми буттєвості складно-системного знання, що за постнекласичної типологізаційної мозаїки кардинально розширює горизонти власного розиткового функціонування, охоплюючи чотири модуси або виміри (ситуаційний, мотиваційний, учинково-діяльний, післядіяльний) у їх синтетично-синергійній цілісності як довершено епістемологічне згармонування різнокомпонентних раціональних знань.

6. Методологічна оптика мультидисциплінарного дослідження модульно-розвивальної взаємодії

Все вищевикладене нещодавно також уможливило рефлексивне обґрунтування методологічної оптики *мультидисциплінарного дослідження модульно-розвивальної взаємодії*, що метасистемно взаємодоповнює новітні інтелектуальні напрацювання у царинах філософської методології, авторськи зініційованої та узасадненої освітології та психології як соціально-поведінкової науки і як самобутньої уселенської сфери мислєдїяльності (мовиться про монографію «Теорія модульно-розвивальної взаємодії», що готується до друку А.В. Фурманом, О.Є. Фурман та А.Н. Гірняком під завершення 2022 року). Крім того, у рамках кожної з названих галузей знання висвітлення піднятої проблематики охоплює теоретичні і прикладні здобутки у сферних відгалуженнях *методології* (наукового пізнання, парадигмальних досліджень, науково-дослідницьких програм, соціогуманітарних

наук, організаційно-діяльнісних ігор, мислєвчинкових технологій методологування), *освітології* (філософська, загальна, теоретична, традиційна, інноваційна, прикладна, практико зорієнтована), *психології* (загальна, теоретична, соціальна, педагогічна та вікова, управлінської діяльності, прикладна, експериментальна). Врешті-решт ця надскладна оптика інтегрує у цілісний рефлексивно-вчинковий механізм *п'ять порівнево організованих методологічних модулів* діалектичного поєднання довершених кватерних наборів збірних інструментів методологування, а саме у кожному випадку трьох підходів і четвертого – об'єднувального факторного комплексу – різнотипних (за складністю об'єктів пізнання/конструювання і повнотою задіяння особистості дослідника у процес наукової творчості, ідеалами і нормами, методами і підходами, логіко-змістовим наповненням суб'єкт-об'єктної взаємодії і мислєдіяльнісним потенціалом, продуктивністю та ефективністю форм і способів практикування тощо) методологій. Так, *перший* рівень у нашому досвіді рефлексивного методологування узасаднює філософська категорія

універсальне:

системний підхід	• діяльнісний підхід	• системодіяльнісний підхід	= системомислєдіялісна методологія,
------------------	----------------------	-----------------------------	-------------------------------------

другий – загальне:

вчинковий підхід	• циклічний підхід	• циклічно-вчинковий підхід	= вітакультурна методологія,
------------------	--------------------	-----------------------------	------------------------------

третій – особливе:

раціональний підхід	• гуманістичний підхід	• раціогуманістичний підхід	= методології класичної, некласичної і постнекласичної науки,
---------------------	------------------------	-----------------------------	---

четвертий – одиначне:

діалогічний і герменевтичний підходи	• інтегративно-особистісний підхід	• мислєкомунікаційний підхід	= методологія соціогуманітарних наук,
--------------------------------------	------------------------------------	------------------------------	---------------------------------------

п'ятий – конкретне:

методологічна робота	• методологічне мислення	• методологічна діяльність	= сфера професійного методологування.
----------------------	--------------------------	----------------------------	---------------------------------------

На ділі всі пропоновані в останнє двадцятиліття нами і представниками чинної наукової школи міжнаукові і мультидисциплінарні дослідження є більшою чи меншою мірою підтвердженням впровадження у вітчизняний інтелектуальний дискурс ідеалів, принципів, підходів, норм, методів і засобів *методологічної оптики постнекласичної науки* із її багатоваріантним уможливленням аргументованого вибору завжди модульно організованих і розв'язково налаштованих, хоча й відмінних за складністю і функціональним поєднанням, лінз-інструментів у рефлексивних мислєдіяльності, мислєвчинення, або практики компетентного методологування. Для того щоб переконатися в цьому колегам та опонентам варто звернутися бодай до одного із чотирьох джерел: або до численних номерів журналу «Психологія і суспільство», або до основоположних наукових праць «Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології» (2013 [19]), «Ідея і зміст професійного методологування» (2008, 2016 [16]), або до об'ємних колективних монографій «Вітакультурна методологія» (2019 [1]) і «Методологія і психологія гуманітарного пізнання» (2019 [9]), або до чотиритомної хрестоматії «Система сучасних методологій» (2015, 2021 [12]).

ВИСНОВКИ

1. У сьогочасному процесі все більшого узагальнення і розширення горизонтів *постнекласичного дискурсу у сфері науки* своєрідними евристичними зонами-тенденціями мислєдіяльнєсного практикування є змішані дослідницькі стратегії конструювання і пізнання соціальної, природної і чисто технічної дійсностей, еkleктичне поєднання різних підходів і засобів осягнення, інтерпретації та опису складних саморозвиткових систем, випробування всеможливих способів інтегрування методів, парадигм, методологій із позицій надрефлексивності чи метаметодологування у ході відновлення, проектування і подальшого спрямованого творення вітакультурної реальності людського існування. При цьому запит на утвердження постнекласичного ідеалу раціональності стимулює вчених, наукові школи та організації до активного використання у їх повсякденній пошуково-пізнавальній діяльності *метафоричних конструктів*, які дають змогу пояснити те, що неспроможні зробити наукові поняття, а саме відійти від строгої раціональності, оживити суб'єктивність отри-

мувану онтологічну картину певного об'єкта оперування, соціосистеми чи психодуховної субстанції. Проте задіяння метафору у науковій справі приводить до ситуації, коли вони не тільки відіграють роль своєрідних *посередників* між науковцем і воб'єктивованою ним реальністю, а й за умов належного відрефлексування і раціоналізації стають *важливим інструментом* розуміння, мислення, діяльності, рефлексії, тобто самобутнім розмірковувальним знаряддям циклічно завершеного *мислєвчинення*. Одним із найбільш продуктивних свідомісних конструктів сфери філософського методологування, як нещодавно з'ясувалося, є метафоричне й одночасно категорійне поняття «**методологічна оптика**».

2. *Методологічна оптика* в авторському витлумаченні становить окремий дослідницький ритм або внутрішнє налаштування життєпотоків свідомості мислителя, що характеризується саморефлексивним розв'язковим функціонуванням модульного набору лінз-засобів конструювання, пізнання і перетворення об'єктивної реальності і суб'єктивної дійсності за конкретно-ситуаційних умов, завдань, ресурсів, можливостей. Цей *модульний комплекс* організується у єдину надскладну кватерну конструкцію, кожен функційний блок якої містить чотири складники чи компоненти, а саме він:

1) має такі сутнісні аспекти поняттєвого узмістовлення: ситуаційна зосередженість свідомості науковця на виявлених ідеалізованих чи ідеальних об'єктах оперування, її вмотивована інтенційність на проблемних ділянках всеможливих ідеальних воб'єктивувань та упредметнень, вибір методологічно певного регістру оптимального мислєудіяльнення під час вивчення сконструйованої об'єктно-предметної реальності, рефлексія продуктивності, результатів і наслідків її дослідницького чи суто методологічного переображення;

2) спричинені й низкою чинників: цілями і завданнями конкретного дослідження у рамках окремого наукового проекту чи міждисциплінарної програми, термінологічним апаратом та авторською концептуальною мовою, сконструйованою теоретичною схемою пізнання-творення об'єктивної реальності чи ідеально осягненої дійсності, перспективним мисленнєвим конструюванням відеальненого (бажаного, омріяного) фрагмента світу;

3) постає у чотирьох іпостасях або модусах: а) багатозначного інтелігібельного

посередника (через апріорні форми свідомості, культурні знаки-знаряддя, типи раціональності, діалогічні інваріанти, особливості інтерпретації тощо) між дослідником і пізнаваною ним реальністю; б) окремого *функціоналу* високоінтенційної налаштованості дослідницької свідомості на пізнання, мисленнєве конструювання, розумове опрацювання і підсумкове рефлексування надскладного багатопредметного об'єкта-системи; в) *пізнавального засобу* раціонального осягнення та пояснення раніше невідомого, що не може бути семантично оприявлене шляхом теоретизування, здійснюваного з допомогою понять і категорій; г) важливого дослідницького інструменту мислєдіяльнісного оперування та інтерпретації ноуменально вкорінених феноменів людської буттєвості, котрі вирізняються винятковою екзистенційною складністю і суб'єктивністю (свідомість, свобода, мислення, душевність, істина, справедливість, віра, краса та ін.);

4) м і с т и т ь категорійні зорганізованості як інструментальні модулі реального уможливлення вказаної оптики у форматі здійснення повноцінного *вчинку методологування* із його ситуацією («сприймання – розуміння – дослідження – пізнання»), мотивацією («спонукання – бажання – інтенціювання – мислення»), дією («активність – дія – діяння – вчинення»), післядією («самооцінювання – самозвітування – рефлексія – саморефлексія»).

3. В даному методологічному дослідженні, відштовхуючись від принципів і закономірностей авторського циклічно-вчинкового підходу, визначено головні к р и т е р і ї розрізнення типів наукової раціональності, що організовані за кватерною мислєсхемою і дають змогу чітко обґрунтувати історично мінливі епохи в розвитку науки від другої половини XVII і до початку XXI ст. Зокрема, аргументоване відокремлення класичної, не-класичної і постнекласичної епох забезпечили на рівнях: с и т у а ц і ї – інваріантні особливості системного зростання складності об'єктів розумового опрацювання від одного ідеалу раціональності до наступних (прості, складні саморегульовальні, надскладні саморозвиткові), що спричиняє нарощування науковою думкою свого потенціалу і вдосконалення культури мислення; м о т и в а ц і ї – системно організована трансформація відносно самобутніх ідеалів і норм наукового дослідження із тенденцією до розширення їх номенклатури, можливостей пояснення, описання,

обґрунтування, проектування тощо і більшої дієвості новітніх взірців, принципів, правил; учинкової д і ї – різна задіяність світу (зокрема простору і часу) в історично змінній онтологічній картині взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання/конструювання: спочатку світ перебуває за рамками зазначеної взаємодії, потім він долучений до неї опосередковано (через мову, діяльність, переживання дослідника та ін.) як третій важливий складник, нарешті він є саморозвитковим живильним тлом або контекстом аналізованої пізнавальної взаємодії; п і с л я д і ї – ґрунтовність і специфічність якісно відмінного здійснення у процесно-результативному плані *методологічної рефлексії* над груповою чи індивідуальною науково-дослідною діяльністю, котра домагається різногамого залучення раціональних знань у культуру і соціум відповідної історичної епохи.

4. Методологічна оптика **класичного типу раціональності** рефлексивно зосереджена на дослідженні системно простих, ізольованих та емпірично унаявлених, о б' є к т і в, де простору і часу відводиться роль чогось зовнішньо нейтрального, теоретично відеального, проте наділеного онтологічним статусом в обстоюваній механічній картині світу. *Культура мислення*, що формується тут, будучи зорієнтована на позаісторичний характер людського розуму, всіяко намагається уникнути мінливості і варіативності отримуваного наукового знання та досягнути заповітного *надзавдання* – створити істинне, об'єктивне зображення досліджуваної реальності й відтак домогтися достеменного опису речей і явищ. Світоглядно панує в з і р е ц ь фокусування дослідницької уваги винятково на ознаках і характеристиках об'єкта пізнання, тоді як усі інші (ціннісно-цільові, засобово-процедурні тощо) зорієнтування вважаються відмовою від і д е а л у об'єктивного знання. Воднораз перевага надається експериментальному і суто досвідному знанню, яке організується у т е о р і ї, базовані на розлогодному фактологічному матеріалі, досвідно підтверджені (верифіковані) та емпірично очевидні у своїх концептуальних засновках. За к а н о н приймається твердження, що до істинної об'єктивної теорії приводить застосування *єдино можливого правильного методу*, який ґрунтується на спостереженні та експерименті. Доводиться, що класична методологія позитивізму становить одну із впливових дослідницьких стратегій добування раціонального знання, яка й донині

продовжує служити ідеалу достовірності пізнання, доказовості науки, хоча й у локальній окремішності обмеженого кола пошукових завдань і консервативних настановлень свідомості багатьох учених.

5. Методологічна оптика неklasичного типу раціональності, виникаючи на рубежі XIX-XX століть, уможлиблює ефективну дослідницьку роботу зі складними об'єктами як саморегульованими системами, котрим в л а с т и в і: розмаїта структурно-функціональна побудова (взаємодія підсистем та елементів), збереження ними власної цілісності (блок управління), наявність програми розвиткового функціонування за різних режимів поведінки, інтегральна якість єдиного складносистемного модуля чи організму, самовідтворення у динамічній взаємодії із середовищем, переважання вірогіднісної і цільової причинності у перебігу процесу саморегулювання, долучення розуму до цільного пізнавального світу, відносність досвіду, методу, теорій, отриманої наукової картини у межах окремих предметних онтологій, тяжіння до позитивізму та опертя на історичний характер здатності людей логічно мислити, у психології – вихід за дослідницькі кордони сфери свідомості у царині пізнання відкритих психодинамічних систем. Аргументовано, що найпоширенішою м е т о д о л о г і є ю неklasичного еталону пізнання є **системний підхід** з ідеєю холізму та у єдності із принципами, категоріями і засобами *діяльнісного підходу*, який вимагає енергійного втручання дослідника в реальність, її соціального конструювання та активного перетворення. Звідси закономірно, що логічна неklasика знаходить вершинне, себто канонічне, утвердження у **системодіяльнісному підході**, найпримітнішим атрибутом якого є розширене поле, або максимально збільшений фокус, р е ф л е к с і ї, куди відтепер потрапляють три системні параметри: об'єкт дослідження, сам суб'єкт пошукового мислєдїяння і пізнавальний світ у їх численних взаємоспричиненнях й обопільних – прямих та опосередкованих – впливах.

6. Методологічна оптика постнеklasичного типу раціональності рефлексивно оформилася на рубежі XX-XXI століть, коли інтенсивно почали вивчатися надскладні, часто глобальні і завжди неврївноважені, синергійні, рекурсивні, відкриті м е т а с и с т е м и (до прикладу, екосистема Землі, сучасна глобальна економіка, всесвітня мережа Інтернет, соцієтальна психіка окремих народів і рас,

військово-політичні конфлікти (війни) між державами, всеможливі «людиновимірні» чи антропологічні системи із численними ступенями свободи – національна ментальність, суспільна свідомість, психокультура етносу, духовна аура соціуму та ін.). У цій поліпроблемній планетній ситуації виживання і цивілізаційного поступу людства постає *постнеklasична культура мислення*, яка:

а) центрується на оновленому й більш прониклому р о з у м і н н і складності, причинності, часопросторовості, розитковості, саморегуляційності, дисипативності, мислєдїяльності, надрефлексивності, полісистемності;

б) діалектично поєднує системотвірні штучність і природність, ноуменальність і феноменальність, свідомісну ідеальність і матеріальну воб'єктивованість у спектрі можливих й одинично уреальнених с ц е н а р і ї в розвитку таких неозоро складних метасистем;

в) безпосередньо пов'язана із проведенням *мультидисциплїнарних і міжнаукових досліджень*, котрі, головню завдяки складній методологічній оптиці, поєднують у цілісний програмово-проективний к о м п л е к с фундаментальні і прикладні розробки, онтологєми і методологєми, кількісні та якісні методи, описові та інтерпретаційні способи опрацювання інформації, системний і діяльнісний підходи, природовідповідні і соціозберігаючі дослідницькі стратегії, у які задїяна сама людина як дослідник і як особистість;

г) нормативно базується на історичності комплексного чи суто людиновимірного о б'є к т а та варіабельності його поведінки за різних обставин (у точках бїфуркації, невизначеності, катастрофічності тощо), а також опису і прогнозу його змінних станів та *їмовірних сценарїїв розвитку*;

д) обстоє ц і н н о с т і поліпарадигмальності, новаційної еклектичності, раціогуманістичності, саморефлексивності, метаметодологування, рефлексивного сценарювання, що дають змогу досліднику розумово працювати на *метарівні* власного рефлексивно-вчинкового самозреалїзування, конструюючи самобутній інтегральний механїзм метаметодологічної оптики;

е) запроваджує ідеали/еталони та процедури *їсторико-раціональної реконструкції* еволюції науки, її напрямів, знаннєвих галузей та інституційних організованостей, а в канонїчній досконалості уможлиблює *методологічну* й навіть *метаметодологічну реконструкцію* класичних і неklasичних (предметних)

теорій, міждисциплінарних і філософських теоретичних систем, наукових принципів, підходів, парадигм;

є) задіює як різні *моделі синтезу та інтеграції* раціонального знання (триангуляції, взірці-конфігуратори, кватерні і квінтетні мислешхеми, методологічні плани-карти, категорійні матриці), так і *множинні поля рефлексії*, у яких здійснюється довільне конструювання багатопредметної й зосередженої на саморозвитковому об'єкті картини світу на засадах поєднання різних позицій, фокусів, ракурсів розгляду-уявлювання;

ж) наполягає на дотриманні принципів толерантності, солідарності, паритетності, особистої підтримки і персональної відповідальності кожного науковця за істинність, достеменність і правдивість як змісту, форм, методів і засобів власної дослідницької праці, так і її результатів – продуктів пізнавальної творчості;

з) дає змогу в реалізації обраного *рефлексивно-вчинкового сценарію* конкретного дослідження взаємодоповнювати позитивістські настановлення та інтерпретаційні домагання, розумове пізнання і спонтанне творення, довільне теоретизування і чітко унормоване експериментування, кількісні викладки-презентації і якісний системний аналіз, причому все це дозволяє імплемувати у широкий психосоціальний контекст національної і загальнолюдської культури;

к) створює як власну буттеву квінтесенцію *оглядове або підсумкове поле рефлексії*, котре через самоусвідомлювальний формат актуалізованого життєпотуку свідомості дослідника згармонує пошукові стратегії і методологеми мислевчинення, підходи і способи вирішення наукових завдань чи проблем, досягаючи канонічної вершинності у своєму розвитковому існуванні – *методологічного мислення*.

7. Наявні на сьогодні тенденції, тренди, трансформації та атрибутивні ознаки подальшої культурно-історичної еволюції наукового пізнання стимулюють розробку окремої філософсько-методологічної дисципліни – **постнекласичної епістемології**. У пропонованій роботі, спираючись на вимоги подвійно зорганізованого *принципу кватерності*, побудована просторова модель основних аргументів невідворотного постання вказаної інноваційної гілки епістемології у двох взаємозалежних, проте сутнісно відмінних, аспектах рефлексивного методологування – *гносеологічному і власне епістемологічному*. Інтегральним

критерієм розрізнення цих двох філософських дисциплін є неоднаковість у їх методологічному підґрунті – у *різних категорійних опозиціях (дихотоміях)*, з якими вони рефлексивно практикують у дійсності чистого мислення. Так, гносеологія, створюючи теорію пізнання, розгортає свої уявлення у форматі опозиції «суб'єкт – об'єкт», тоді як епістемологія, плекаючи теорію знання, – «об'єкт – знання». І хоч новітня епістемологія й виносить за межі свого мислерефлексування суб'єкта пізнання, все ж вона має на увазі, що він існує «за кадром», тобто присутній латентно, не проявлено, емпірично неявно. Тим паче, що без людини об'єктів у природі чи в трансценденції поза її свідомим зусиллям-актом не існує. Саме це фундаментальне розрізнення дало змогу вперше запропонувати оригінальну типологізаційну модель.

8. У чинному дослідженні аргументовано розведені *схеми ідеалів* класичної, некласичної і постнекласичної раціональності, запропоновані М.С. Гусельцевою, що фіксують відповідно наявність двох, чотирьох і шести параметрів, й уперше створені нами *моделі* цих самих трьох *типів розсудливості*, що охоплюють аналогічно вісім, десять і дванадцять обов'язкових параметрів. Отож у нашому випадку отримана більш правдива – деталізована й уконтретнена – *онтологічна картина всезростаючого ускладнення загальної архітекτονіки сфери раціональності* за еволюційними віхами розвитку науки. Водночас найпримітніше те, що в сучасному глобалізованому світі ці три еталонні типи людської розсудливості функціонують одночасно, причому як у різних складних відношеннях і стилях взаємодії, так і у власних численних модифікаціях. Вочевидь виникнення в історичній розгортці людства кожного нового типу не приводить до зникнення попередніх, а лише обмежує сферу їх розумного застосування. До того ж часто для вирішення відносно простих чи необтяжливих дослідницьких завдань достатньо обмежитися класичними нормативами пошукування, тоді як нагальні техногенні, екологічні, економічні чи будь-які комплексні суспільні проблеми потребують або некласичного раціонального підходу-осмислення, або й постнекласичного логіко-змістового опрацювання.

9. У пропонованій науковій праці здійснено багатопараметричний порівняльний аналіз та епістемологічне відрефлексування еволюції відпочаткових і виникнення нових *атрибутивних характеристик* (параметрів)

від класичного (вісім одиниць) до неklasичного (десять) і врешті-решт до постнеklasичного (дванадцять) типів наукової раціональності, а саме:

- об'єкта дослідження/конструювання, суб'єкта пізнання/творення,
- обміну надскладної відкритої метасистеми із середовищем речовиною, матеріалом, енергією, інформацією,
- спектра її можливих сценаріїв розвитку,
- ідеалів і норм наукового пізнання/мислення,
- методологічного і методичного забезпечення мислерефлексивного досягнення різних ідеалів раціональності,
- принципів та підходів у здійсненні пізнавальної творчості науковців,
- різних епістемологічних організованостей (теорії, парадигми, дослідницькі програми тощо) та постанов системно і якісно різного раціонального знання,
- умов і моментів-свідчень зародження методології постнеklasичної науки як важливого сегмента культури,
- світу й, зокрема, простору і часу, що гносеологічно, екзистенційно і діяльнісно порізному задіяні в історично змінних онтологічних картинах взаємодії суб'єкта та об'єкта пізнання,
- уприсутнення за всіх типів логічності поля і навіть множини полів рефлексії як найнеобхіднішого складника науково-дослідницької діяльності вченого,
- виникнення у лоні постнеklasичних розмірковувань оглядового або підсумкового поля рефлексії і розвитку на його підґрунті ідеї надрефлексивності, а також постанов у новітній (системомислєдїяльнісній і вітакультурній) методології такої її наддосконалої форми, як *методологічна рефлексія*.

10. Вищездійснена системотвірна методологічна робота в напрямку раціоналізації та логіко-змістового уконкретнення метафоричного конструкту «методологічна оптика» дала змогу в перше не тільки концептуально охопити у форматі широкопанорамної картини еволюційно нарощувальні класичний, неklasичний і постнеklasичний типи раціональності в історії науки, а й прибрати токсичну суб'єктивність цього конструкту для сучасного логічно організованого інтелектуального дискурсу, перетворити його на повноцінний філософсько-науковий термін, і, більше того, окреслити контури обсягу, змісту і значення його як важливого *категорійного*

поняття й урешті-решт як винятково ефективного інструменту мислєвчинення і професійного методологування. Причому евристичність інструментального застосування методологічної оптики стосується як циклічно-вчинкової організації теорії як наддосконалої форми буттєвості раціосистемного знання, так і будь-якого *фундаментального мультидисциплінарного дослідження*, у нашому теперішньому випадку такого надскладного, саморозвиткового і людиновимірного, об'єкта, як **модульно-розвивальна взаємодія**. В останньому варіанті вказана авторська оптика метасистемно взаємодоповнює новітні інтелектуальні напрацювання у царинах й у їх сферних відгалуженнях філософської методології, освітології і психології, а головне інтегрує у цілісний рефлексивно-вчинковий механізм п'ять порівнево організованих (за філософськими категоріями «універсальне – загальне – особливе – одиничне – конкретне») *методологічних модулів*, що усистемнюють підходи у рамках відповідних новаційних методологій:

системний, діяльнісний і системодіяльнісний підходи, що узаasadнюють *системомислєдїяльнісню методологію*,

вчинковий, циклічний, циклічно-вчинковий підходи, що узаasadнюють *вітакультурну методологію*,

раціональний, гуманістичний, раціогуманістичний підходи, що узаasadнюють методології *класичної, неklasичної і постнеklasичної методології*,

діалогічний і герменевтичний, інтегративно-особистісний, мислєкомунікаційний підходи, що узаasadнюють *методологію соціогуманітарних наук*,

методологічна робота, методологічне мислення, методологічна діяльність, що узаasadнюють *сферу професійного методологування*.

11. Найпримітнішою тенденцією розвитку науки у її широкому соціокультурному розумінні є все більше переважання *мультидисциплінарних* і навіть *міжнаукових комплексних досліджень* у повсякденній професійній діяльності вчених. Такі дослідження отримують різноманітну методологічну організацію і строкате епістемологічне оформлення як в аспекті його процесно-результативного перебігу, так і процедурно-засобового забезпечення. Власне ці новоцільові умови творчого шляху в нашому повсякденному досвіді методологування стимулювали в останнє десятиріччя конструювання авторської версії *методології парадиг-*

мальних досліджень, ґрунтовну розробку г е н е з и метапарадигм психологічного знання (від позитивізму і критицизму до конструктивізму і методологізму) в епістемологічній перспективі філософування і створення т и п о л о г і ї чотирьох основних та восьми похідних (бінарних) дослідницьких методологій у самотутньому мислєдїяльнїсному свїті соціогуманїтаристики. Особливе місце в названому наборі інноваційних проривів на шляху постання м е т а м е т о д о л о г і ї посїдає авторська концепція довершеного парадигмального циклу колективної пізнавальної творчості у сфері науки, в осередді якої перебуває відповідна теоретична м о д е л ь, що має деталізоване графічно-семантичне оформлення й у такий спосіб унаочнює взаємозалежність ситуаційного, мотиваційного, діяльного і післядіяльного періодів *учинку пізнання* із вісьма фазами сукупно змінного перебігу процесів наукового пізнання та із етапами розвитку науки за методологемою Т. Куна в контексті окремого типологічного (переважно неklasичного) модуля раціональності (див. список викор. літ.).

12. Метаметодологічне опрацювання методологічної концепції наукових революцій Томаса Куна, центральною ланкою якої обрано за концептуальний модуль розвитку науки п а р а д и г м у, дозволило із параметричних позицій постнеklasичної раціональності, з одного боку, обмежити сферу конструктивного впливу в цілому перспективних парадигмальних досліджень, визначивши як їх імовірні вади і труднощі (особливо для соціогуманїтарного пізнання/конструювання дійсності), з іншого – відрефлексувати *закономірності логіки розвитку* суспільного життя окремого наукового співтовариства (парадигмальні організованість, рамковість, циклічність розвиткових процесів, нечіткість прогресивного поступу в добуванні раціональних знань та ін.). Воднораз уведене нами в інтелектуальний дискурс поняття «парадигмальний цикл у розвитку науки», а також його наступні трансформації у теоретичну модель і повноцінну методологічну концепцію, є новими та евристичними, адже змістовно уконкретнюють генетичні етапи розгортання професійної в з а є м о д і ї вчених у мегапроцесі колективного наукового пізнання, який завжди має різнонаукові і

широкі дисциплїнарні варїативні відгалуження. Зокрема, до п е р е в а г пропонованої авторської концепції слушно віднести методологічно виправдане *постнеklasичне поєднання*: а) ідей періодичності, фазовості, модульності, культуротворчості; б) категорій «пізнання», «наука», «діяльність», «учинок»; в) принципів учинковості, метасистемності, синергїйності; г) підходів – системодїяльнїсного, вчинкового, парадигмального, вітакультурного.

13. Запропонований та обстоюваний нами **циклїчно-вчинковий підхід**, що обґрунтований майже десятиліття тому як важливий комплексний і н с т р у м е н т професійного методологування (А.В. Фурман), охоплює ідеї мислєвчинення, рефлексивного методологування, тобто метаметодологування, парадигмального циклу пізнання і концептуального модуля науки, *принципи* вчинковості або вчинковий принцип (В.А. Роменець і школа), метасистемності, циклічності, синергїйності, *шість закономірностей* (послідовності восьми фаз розвитку парадигми, оптимального наповнення кожної фази різноманїтними змістовленнями, структурно-функціонального цілісного розвиткового перебігу колективної пізнавальної діяльності, відносною автономністю періодів і фаз парадигмального циклу, органічною циклічністю процесів наукового пізнання в єдності з етапами мислєдїяльнїсного конструювання дійсності, соціокультурною контекстністю і предметно-дисциплїнарним спричиненням науково-дослідної роботи) та низку похідних нормативів самоорганізації свідомості методологічно компетентного науковця. У підсумку детальне рефлексивне висвітлення авторської методологічної оптики циклїчно-вчинкового підходу дало змогу нанести основні смислові штрихи *загальної картини системодинамічного розвитку соціогуманїтарних наук*: це закономірності соціальної генетики, парадигмальні кризи, себто наукові революції, депресії і розчарування дослідників, одночасне співіснування і боротьба різних парадигм, структурна організація кожної парадигми, відносний характер закономірностей соціального розвитку, сегментність дії механїзму зміни парадигм, наявність науковців-фундаторів, лїдерів наукових шкіл, інтеграція наук і синтез раціональних знань методологічно вивіреними інструментами та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітакультурна методологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана: колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
2. Гірняк А.Н. Психологічні засади модульно-розвивальної взаємодії учасників освітнього процесу ЗВО: автореф... дис. доктора психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ. 2021. 38 с.
3. Гусельцева М. С. Методологічна оптика як інструмент пізнання. *Психологія і суспільство*. 2017. №4. С. 39-55. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.04.039>
4. Гусельцева М.С. Суб'єктно-діяльнісний підхід СЛ. Рубінштейна: неокантіанство і марксизм. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 102-121. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.102>
5. Загальна соціологія: хрестоматія / концепція, упоряд., перекл. А.В. Фурман, В.С. Біскуп, О.С. Морщакова. Київ: Вид. Ліра-К. 2020. 354 с.
6. Кант І. Критика чистого розуму / пер. з нім. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с.
7. Карпенко З.С. Культурно-історичні моделі верифікації ефективності психотерапії. *Психологія і суспільство*. 2022. №2. С. 97-112. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.097>
8. Лакатош І. Історія науки та її раціональні реконструкції. *Психологія і суспільство*. 2016. №2. С. 13-23.
9. Методологія і психологія гуманітарного пізнання: колективна монографія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
10. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація / гол. ред. А.В. Фурман. *Психологія і суспільство: спецвипуск*. 2002. №3-4. 292 с.
11. Рубінштейн С.Л. Принцип творчої самодіяльності. *Психологія і суспільство*. 2021. №2. С. 97-101. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.02.097>
12. Система сучасних методологій: хрестоматія у 4-х томах / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. Тернопіль: ТНЕУ, 2015. Т. 1. 314 с. Т. 2. 344 с. Т. 3. 400 с. Т. 4. 400 с.
13. Фурман А.В. Архітектоніка теорії діяльності: рефлексивно-вчинковий сценарій метаметодологування. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 7-94. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.007>
14. Фурман А.В. Вступ до теорії освітньої діяльності: курс лекцій. Тернопіль: Інститут ЕСО, 2006. 86 с.
15. Фурман А.В. Генеза науки як глобальна дослідницька програма: циклічно-вчинкова перспектива. *Психологія і суспільство*. 2013. №4. С. 18-36.
16. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
17. Фурман А.В. Методологічна оптика циклічно-вчинкової організації теорії як системи організації раціонального знання. *Вітакультурний млин*. 2017. Модуль 19. С. 4-15.
18. Фурман А.В. Методологічна реконструкція системно-мислєдїяльнїсного пїдходу до розумїння свїдомостї. *Психологія і суспільство*. 2021. №1. С. 5-35. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.005>
19. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: монографія. Київ: Інститут соц. і політ. психології НАПН України; Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 100 с.

20. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація мислєдїяльностї – схема професїйного методологування. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 40-69.

21. Фурман А.В. Модульно-розвивальний оргпростір методологування: аргументи розширення. *Психологія і суспільство*. 2017. №1. С. 34-49. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2017.034>

22. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, заперечення: монографія. Київ: Правда Ярославичів, 1997. 340 с.

23. Фурман А. В. Парадигма як предмет методологічної рефлексії. *Психологія і суспільство*. 2013. №3. 72-85.

24. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: 2-е наук. вид. Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. 168 с.

25. Фурман О.Є., Гірняк А.Н. Сутнісне визначення модульно-розвивальної взаємодії викладача і студентів в освітньому процесі. *Психологія і суспільство*. 2020. №3. С. 53-81. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.03.053>

26. Фурман (Гуменюк) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: монографія. Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 340 с.

27. Щедровицький Г.П. Засадничі уявлення та категорійні засоби теорії діяльності. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 95-126. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.095>

28. Щедровицький Г.П. Схема мислєдїяльностї – системно-структурна будова, значення і зміст. *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 29-39.

29. Яковенко Ю.І. Методологічна травма в соціогуманітарних науках. *Психологія і суспільство*. 2022. №1. С. 127-148. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.01.127>

REFERENCES

1. Furman, A. V. & Furman, O. I. & Shandruk, S. K. & Co (Eds.). (2019). Vitakultura metodolohiia: antolohiia. Do 25-richchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana [Vicultural methodology: an anthology. To the 25th anniversary of professor A.V. Furman's Scientific School]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
2. Hirniak, A.N. (2021). Psychological fundamentals of participants modular-developmental interaction process in the educational establishments: Thess for a doctors degree in Psychology: 19.00.07. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
3. Huseltseva M.S. (2017). Metodolohichna optyka yak instrument piznannia [Methodological optics as a tool of cognition]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 39-55 [in Ukrainian].
4. Guseltseva, M.S. (2021). Sub'iektno-diyalnisnui pidchid S.L. Rubinschteiana: neokantianstvo i marksuzm [Subject-activity approach of S.L. Rubinschtein: Neo-Kantianism and Marxism]. *Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 102-121 [in Ukrainian].
5. Furman, A.V. & Biskup, V.S. & Morschakova, O.S. (comp.) (2020). Zahalna sotsiolohiia [General sociology]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
6. Kant, I. (2001). Krytyka chystoho rozumu [Critique of pure reason]. (Trans. from german). Kyiv [in Ukrainian].
7. Karpenko, Z.S. (2022). Kulturno-istoruchni modeli

verifikacii efektivnosti psykhoterapii [Cultural and historical models of verification of effectiveness of psychotherapy]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 97-112 [in Ukrainian].

8. Lakatos, I. (2016). Istoriya ta yy racionalni rekonstrukcii [History of a science and its rational reconstructions]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 13-23 [in Ukrainian].

9. Furman, A.V. & Furman, O.I. & Shandruk, S.K. & Co (2019). Metodolohiia i psykhologhiia humanitarnoho piznannia. Do 25-richchia naukovoii shkoly profesora A. V. Furmana [Methodology and psychology of humanitarian cognition. To the 25th anniversary of professor A. V. Furman's scientific school]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

10. Furman, A.V. (head editor) (2002). Modulno-rozvyvalna systema yak sotsiokul'turni orhanizatsiya [Modular and developmental system as socio-cultural organization]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 3-4, 12-92 [in Ukrainian].

11. Rubinstein, S.L. (2021). Printsip tvorchoiy samodiyal'nosti [The principle of creative self-activity]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 97-101 [in Ukrainian].

12. Furman, A.V. (Ed.). (2015). Systema suchasnykh metodolohii: khrestomatiia u 4-kh tomakh [The system of modern methodologies: a textbook in 4 volumes]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

13. Furman, A.V. (2022). Arhitektonika teoriiy diyal'nosti: refleksivno-vchunkoviy scenariy metametodolohuvannia [Architectonics of activity theory: reflexive-deed scenario of metametodologization]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 7-94 [in Ukrainian].

14. Furman, A.V. (2006). Vstup do teoriiy osvithnoi diialnosti [Introduction to the theory of educational activity]. Ternopil: Instytut ESO [in Ukrainian].

15. Furman, A.V. (2013). Geneza nauky yak hlobalna doslidnytska prohrama: tsyklichno-vchynkova perspektyva [Genesis of science as a global research program: cyclical-action perspective]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 18-36 [in Ukrainian].

16. Furman, A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia [The idea and content of professional methodology]. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

17. Furman, A.V. (2017). Metodolohichna optyka tsyklichno-vchynkovoii orhanizatsii teoriiy yak systemy orhanizatsii ratsionalnogo znannia [Methodological optics of cyclic-action organization of theory as a system of organization of rational knowledge]. *Vitakulturny mlyn – Viticultural mill*, 19, 4-15 [in Ukrainian].

18. Furman, A.V. (2021). Metateoretychna rekonstruktsiia systemomysledialnisnyi pidkhid do rosuminnia svidomosti [Methodological reconstruction of system-thought-activity approach to consciousness understanding]. *Psykhologhiia osobystosti – Personality psychology*, №1(10), 5-35 [in Ukrainian].

19. Furman, A.V. (2013). Metodolohiia paradyhmalnykh doslidzen u sotsialnii psykhologii [Methodology of paradigmatic research in social psychology]. Kyiv; Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

20. Furman, A.V. (2005). Modulno-rozvyvalna orhanizatsiia myslediialnosti – skhema profesiinoho metodolohuvannia [Modular and developmental organization of thinking – a

scheme of professional methodology]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 40-69 [in Ukrainian].

21. Furman, A.V. (2017). Modulno-rozvyvalnyi orhprostr metodolohuvannia: arhumenty rozshyrennia [Modular-developmental organizational space of methodology: arguments of expansion]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 34-49 [in Ukrainian].

22. Furman, A.V. (1997). Modulno-rozvyvalne navchannia: pryntsyipy, umovy, zabezpechennia [Modular and developmental education: principles, conditions, provision]. Kyiv: Pravda Iaroslavychiv [in Ukrainian].

23. Furman, A.V. (2013). Paradyhma yak predmet metodolohichnoi refleksii [Paradigm as a subject of methodological reflection]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 72-85 [in Ukrainian].

24. Furman, A.V. (2011). Psykhokultura ukrainskoi mentalnosti [Psychoculture of the Ukrainian mentality]. Ternopil: Ekonomichna dumka [in Ukrainian].

25. Furman, O.Ye., Hirniak, A.N. (2020). Sutnisne vyznachennia modulno-rozvyvalnoi vzyemodiyi vykladacha i studentiv v osvith'omu protsesi [The essential definitions of modular developmental interaction of teacher and students the educational process]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 53-81 [in Ukrainian].

26. Furman (Humeniuk), O.I. (2008). Teoriia i metodolohiia innovatsiino-psykhologichnogo klimatu zahalnoosvitnogo zakladu [Theory and methodology of innovation-psychological climate of the general educational institution]. Yalta-Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].

27. Shchedrovitsky, G.P. (2022). Zasadnuchi yavlennia ta katehorijni zasoby teorii diial'nosti [Basic ideas and categorical means of activity theory]. *Psykhologhiya i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 95-126 [in Ukrainian].

28. Shchedrovitsky, G.P. (2005). Skhema myslediialnosti – systemno-strukturna budova, znachennia i zmist [The scheme of mentality – the system-structural structure, meaning and content]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 4, 29-39 [in Ukrainian].

29. Yakovenko, Yu.I. (2022). Metodolohichna travma v sotsiiohumanitarnykh naukakh [Methodological trauma in the socio-humanitarian sciences]. *Psykhologhiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 127-148 [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

ФУРМАН *Анатолій Васильович*.

Методологічна оптика як інструмент мислевчинення.

Пропоноване дослідження становить завершений авторський проєкт створення складного комплексу багатомодульної *методологічної оптики мультидисциплінарного дослідження* постнекласичного способу-рівня миследіяльнісного здійснення, що надрефлексивно й метасистемно взаємодоповнює: **а)** відповідні багатопараметричні оптики класичного, некласичного і постнекласичного т і п і в наукової раціональності за логікою їх категорійного, критеріального, атрибутивного та мислевчинкового ускладнення; **б)** п'ятирівневу структурно-функціональну організацію (здійснену за філософськими категоріями «універсальне – загальне – особливе – одичне – конкретне») *методологічних* модулів як збірних інструментів професійного методологування у рамках

найбільш культурно значущих методологій; в) ідеали, принципи, стратегії та норми тільки зароджуваної по ст-н е к л а с и ч н о ї методології, яка обстоює взаємопрониклий тип зв'язку між усіма науками, налагоджує діалог культур, інтегрує єдність істини і моральності, раціонального знання та етичної поведінки, легалізує змішані методи, парадигми, методологеми; г) засновки-постулати, категорії, канони та епістемологічні організованості *метаметодологічної оптики*, котра нині утворюється, як новітній постнекласичний проєкт взаємопов'язаних траєкторій розвитку філософії, науки, методології, фундується на розумінні оптики як інтегрального механізму чи складного комплексу засобів підбору та укомплектування лінз-модулів взаємозалежних розуміння, мислення, діяльності, рефлексії у канонічному форматі зреалізування в чинку *метаметодологування*, предметом якого є дослідження наявних методологічних теорій і систем. При цьому саме методологічна оптика являє собою головне синтетичне упредметнення і парадигмальне осереддя обстоюваної тут в е р с і ї *постнекласичної методології*. Насамперед у зв'язку з цим за *вчинковим принципом* розкрито сутнісні четвірні узмістовлення, головні спричинення, інструментально-категорійні модулі логічно довершеної методологічної оптики, а також визначальні критерії типологічного розрізнення історично змінних і культурно відмінних за значущістю та впливом ідеали *наукової раціональності*. Воднораз уперше створені й детально охарактеризовані м о д е л і методологічних оптик *класичної, некласичної і постнекласичної науки*, чітко визначений їх усезростаючий кількісно і якісно параметричний набір, описані структурно-функціональні зв'язки, інваріантно прийняті ідеали і норми пізнавальної діяльності та основні епістемологічні організованості і продукти. Крім того, деталізовані та систематизовані аргументи-позиції постановки *постнекласичної епістемології* у взаємодоповненні гносеологічного і суто знаннєвого аспектів рефлексивного розгляду. Аргументована *п'ятирівнева категорійна схема* чітко організованих лінз-модулів новітньої методологічної оптики теоретичного конструювання і психологічного пізнання модульно-розвивальної взаємодії як складно-системного психосоціального явища. У результаті методологічна оптика обгрунтована у чотирьох в и м і р а х ч и м о д у с а х власної мислевчинкової буттєвості, а саме як: 1) метафоричний конструкт і категорійне поняття філософської і наукової методологій; 2) особливе налаштування дослідницької та конструювальної свідомості у її сутнісному осередді – інтенційності методологічного мислення – на власну саморефлексію; 3) самобутнє розмірковувальне знаряддя та ефективний інструмент мислевчинення і компетентного методологування; 4) інноваційний модульний комплекс саморефлексивних лінз (головним чином методів, засобів, механізмів та інструментів) конструювання, пізнання і перетворення дійсності-реальності, що використовується за конкретних умов, завдань, ресурсів, спроможностей.

Ключові слова: *методологія як сфера мислєдіяльності, наукова раціональність, класичний, некласичний, постнекласичний ідеали/типи раціональності, методологічна оптика, циклічно-вчинковий підхід, мислевчинення, мультидисциплінарне дослідження, методологічне мислення, саморефлексія, вчинок методологування,*

методологічний модуль, системодіальнісний підхід, сценарії розвитку науки, раціональна і методологічна реконструкції; метаметодологічна оптика, постнекласична епістемологія, парадигмальний цикл пізнання, методологія постнекласичної науки.

ANNOTATION

Anatoliy V. FURMAN .

Methodological optics as a thought-activity tool.

The proposed research constitutes a completed author's project of creating a complicated complex of multi-module *methodological optics of multidisciplinary research* of the post-non-classical mode-level of thought-activity implementation, which super-reflexively and meta-systemically complements: **a)** appropriate multi-parametric optics of the classical, non-classical and post-non-classical types of scientific rationality according to the logic of their categorical, criterion, attributive and thought-activity complication; **b)** a five-level structure-functional organization (implemented according to the philosophical categories “universal – general – special – specific”) of *methodological modules* as collective tools of professional methodologization within the framework of the most culturally significant methodologies; **c)** the ideals, principles, strategies, and norms of the nascent post-non-classical methodology which advocates an interpenetrating type of connection between all sciences, establishes a dialogue of cultures, integrates the unity of truth and morality, rational knowledge and ethical behavior, legalizes mixed methods, paradigms, methodologems; **d)** foundations-postulates, categories, canons and epistemological organizations of a *metamethodological optics* which is currently being formed as the newest post-non-classical project of interconnected development trajectories of philosophy, science, methodology, is based on the understanding the optics as an integral mechanism or a complicated complex of selection tools and equipping the lenses-modules of interdependent understanding, thinking, activity, reflection in the canonical format of realization the act of *metamethodologization*, the subject of which is the study of existing methodological theories and systems, at the same time, it is the methodological optics that is the main synthetic objectification and paradigmatic center of the *post-non-classical version* of methodology advocated here. First of all, in connection with this, based on *the principle of action*, the essential quaternary subjectifications, the main causes, the instrument-categorical modules of logically perfected methodological optics, as well as the defining criteria for typological distinction of historically variable and culturally different in significance and influence *ideals of scientific rationality* were revealed. At the same time, *models* of methodological optics of *classical, non-classical and post-non-classical science* were created and characterized in detail for the first time, their ever-growing quantitatively and qualitatively parametric set was clearly defined, structure-functional connections were described, invariantly were accepted ideals and norms of cognitive activity and the main epistemological organizations and products. In addition, the arguments-positions of the emergence of a *post-non-classical epistemology* in the complementarity of epistemological and purely cognitive aspects of reflective consideration are detailed and systematized. *A five-level categorical scheme* of clearly organized lenses-modules of the

latest methodological optics of theoretical construction and psychological cognition of modular-developmental interaction as a complex-systemic psychosocial phenomenon is argued. As a result, the methodological optics is grounded in four dimensions or modes of its own thought-active being, namely: “metaphorical construct and categorical concept of philosophical and scientific methodologies”; “a special setting of the research and constructive consciousness in its essential environment – the intentionality of methodological thinking – to its own self-reflection”; “an original reasoning instrument and an effective tool for thought-activity and competent methodologization”; “an innovative modular complex of self-reflective lenses (mainly methods, means, mechanisms and instruments) of construction, cognition and transformation of reality which is used under specific conditions, tasks, resources, capabilities”.

Key words: *methodology as a sphere of thought-activity, scientific rationality, classical, non-classical, post-non-classical ideals/types of rationality, methodological optics, cyclic-action approach, thought-action, multidisciplinary research, methodological thinking, self-reflection, act of methodologization, methodological module, system-activity approach, scenarios of science development, rational and methodological reconstruction; metamethodological optics, post-non-classical epistemology, paradigmatic cycle of cognition, methodology of post-non-classical science.*

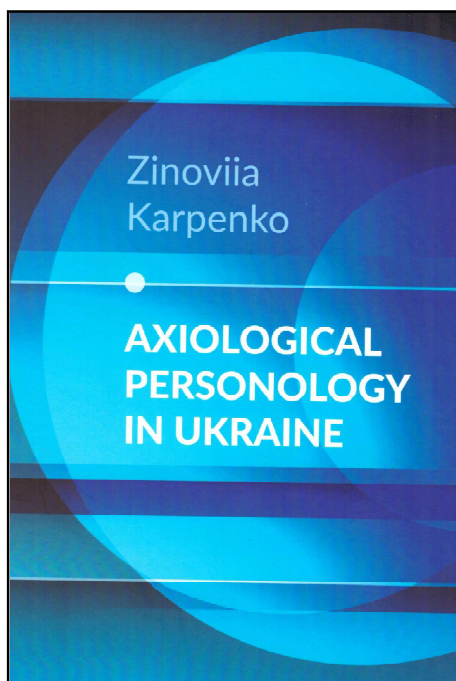
Рецензенти:
д. філос. н., доц. Володимир САБАДУХА,
д. психол. н., проф. Мирослав САВЧИН.

Надійшла до редакції 15.09.2022р.
Підписана до друку 25.09.2022р.

Бібліографічний опис для цитування:

Фурман А.В. Методологічна оптика як інструмент мислевчинення. Психологія і суспільство. 2022. №2. С. 6–48. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2022.02.006>

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Zinoviia Karpenko
AXIOLOGICAL PERSONOLOGY IN UKRAINE :
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej
w Krakowie. Prace Monograficzne 1083, 2021. 143 p.

Monograph is designed to acquaint the psychological community of Poland with the theoretical-methodological principles of axiological personology of the author and representatives of her scientific school, quite authoritative in Ukraine. It is revealed that the achievements of the Zinovia Karpenko’s axiological school of personality psychology have not only heuristic value in the field of fundamental per-sonology, but also are widely used in applied researches in age, educational, social psychology, psychological counseling and psychotherapy and more.